

СЪВЕТСКИ АРХИВИ. ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОБЛЕМИ
НА КОМПЛЕКТУВАНЕТО ИМ (1917—1981)

МАРИЯ МАТЕЕВА

Рецензент: *Румен Донков*Редактор: *Мария Велева*

Мария Матеева. СОВЕТСКИЕ АРХИВЫ. ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОБЛЕМЫ ИХ КОМПЛЕКТОВАНИЯ (1917—1981)

Настоящее исследование посвящено развитию архивов СССР после победы Великой Октябрьской Социалистической революции до сегодняшнего дня и практике определения стоимости документов для государственного хранения.

В первой части работы рассматриваются мероприятия советской власти о реорганизации и централизации архивного дела и концентрации документов в государственных архивах для использования в научных, практических и культурных целях. На основании правительственных распоряжений — декретов советской власти, положений и др., и научных публикаций показано формирование Единого Государственного Архивного фонда страны и сети всесоюзных, республиканских, областных архивов и их составов.

Вторая часть работы рассматривает теорию, методику и практику оценки научной, политической и практической стоимости документов и способы комплектования государственных архивов с полноценными документами.

Maria Mateeva. SOVIET ARCHIVES. ORGANIZATION AND PROBLEMS OF THEIR COMPLETION (1917—1981)

This paper considers the development of the archives in the USSR from the victory of the Great October Socialist Revolution up to now, and the practice in determining the value of the documents for state preservation.

The first part deals with the measures taken by the Soviet Government for the reorganization and centralization of the archives and the concentration of documents in state repositories, which makes easier their utilizing for scientific, political and cultural purposes. On the basis of governmental enactments and scientific publications the formation of the State Archival Stock is shown, as well as the network of central (All-Union), republican, regional archives and their document content.

The second part deals with the theory, methods and practice in evaluating the documents on scientific, political and cultural basis, and the methods of their completion.

В историята на архивното дело особено голямо значение има реорганизацията на архивите в Съветска Русия. За първи път в историята на човечеството документите стават собственост на народа и са призвани да служат на социалистическото общество. Съветският държавен строй и ликвидирането на частната собственост върху средствата за производство открили възможности и за централизация на архивното дело и използване на документите за научни, политически и практически цели.

Съветската архивна централизация съществено се различава от буржоазната както по своите цели, така и по мащабите и формите на осъществяване. В документалното наследство се включват всички източници по история на страната и народа, което създава възможности за научна организация на документите в разгърната централизирана мрежа от профилирани държавни хранилища, за въвеждане на единни методи за обработка на документите в исторически архиви и в действащите институции.

Извършената централизация има голямо международно значение. Тя доказва, че само в социалистическа държава е възможна единна, научна организация на документите. Но главното международно значение на архивната организация се състои в това, че тя проправи пътя за развитие на архивите в страните с народна демокрация, тръгна ли по пътя на социализма. Потвърждение за силата на принципите, провъзгласени с Ленинския декрет от 1 юни 1918 г., са успехите на архивната организация в страните от социалистическата система.

* * *

Настоящата работа има за цел да покаже основните тенденции в развитието на съветското архивно дело от 50-те години до наши дни. Темата има своите неудобства — главно поради недостатъчна дистанция по отношение изследваните процеси и явления, някои от които все още не са завършени. Това обстоятелство може да доведе до неточности в някои изводи и оценки. Разработването на подобни проблеми обаче е оправдано, тъй като на съвременния етап науката е призвана да подпомага практиката.

Периодизацията на настоящата работа е изградена върху промените на трите най-важни компонента от комплекса „архивно дело“ — степен на централизация, състав на Държавния архивен фонд (ДАФ), организация и подчиненост на архивите. Избраният принцип е резонен от методологическа гледна точка, тъй като един отделен компонент на структурата не би могъл да служи като основа за охарактеризиране динамиката на цялата структура. От промените в най-важните компоненти идват и различията между отделните периоди.

В развитието на съветските архиви се набелязват общо четири периода. Първият период (1917—1922 г.) е подготвителен и неговото основно съдържание е да наложи марксистко-ленинските възгледи по отношение на архивното дело — необходимост от централизация, намеса на държавата в работата на архивите и ориентирането им към изискванията за изграждане на социализма. В този период се издават и първите декрети, в които са синтезирани болшевишките възгледи за

ролята, мястото и задачите на архивите в социалистическото общество. Търсят се подходящи форми и мястото им в системата на държавните учреждения.

През втория период — от 1922 г. до началото на 40-те години архивите задоволяват не само ведомствени нужди, но изпълняват и общодържавни задачи. Към средата на периода се разработва специална методика и се правят опити за обосноваване на теоретични проблеми. През 1929 г. се уточнява съставът на ДАФ и се узаконяват настъпилите количествени и качествени изменения.

За началото на третия период се приема промяната на местоположението на архивите и нарастване състава на ДАФ, санкциониран през 1941 г. През тези години укрепват възприетите форми на работа, някои от които с времето се изменят; на преден план изпъкват задачите, поставени от НКВД, а войната налага изменения в работата на архивите, тъй като главното внимание е насочено към опазване документалното наследство. След победата над фашистка Германия архивите активно съдействуват за възстановяване на страната.

Четвъртият период обхваща края на петдесетте години до наши дни и се характеризира с ново, съвременно определение състава на ДАФ (1958). Управлението на архивите преминава към Министерския съвет на СССР (1961), уточнява се съставът на ДАФ и промените в Главно архивно управление (ГАУ), насочени към засилена централизация.

Тези периодизация е валидна и за експертизата и комплектуването на архивите, макар тя да не е толкова динамична и богата на проблеми. В нейното развитие могат да се приемат два периода — първият — до края на петдесетте години, а вторият — до наши дни. Характерно за първия период е, че всяко учреждение е фондообразувател, т. е. в архивите се концентрират документите на всички учреждения. Оценката на стойността се извършва в държавните архиви и цели да отдели ненужните документи. Архивите на учреждения и ведомства са временни хранилища.

Основно съдържание на втория период е схващането, че държавните и ведомствените архиви са постоянни хранилища за документите на ДАФ; експертизата е насочена към съхраняване на документите, внедряват се нови методи и форми на работа. Главен проблем е как практически да се осъществи комплектуването на по-малко документи с по-голяма информативна стойност.

Предложената работа включва две глави. Първата е посветена на формиране архивите и техния състав, а втората на проблемите на експертизата и комплектуването. Всяка глава съдържа кратка предистория на съответните дейности, а в заключение са резюмирани основните изводи и преценки.

Обобщаващи съчинения по интересувашите ни проблеми няма. В архивния периодичен печат са намерили място редица студии и статии, които в един или друг аспект засягат проблемите на организацията и комплектуването на архивите, за съставите на по-значими хранилища, за тяхната дейност и др., между които някои по-значими работи. Г. А. Белов през 1962 г. отпечатва студията „250 лет архивного

дело в СССР и перспективы дальнейшего его развития". В нея авторът прави преценка на постиженията и новите тенденции, заложили в постановленията от 1958 и 1961 г., както и грешките, довели до изоставане на теорията от практиката. Две години по-късно същият автор публикува статията „Некоторые итоги выполнения постановления Совета министров Союза ССР“, която характеризира реорганизацията на архивната мрежа.

Ленинските принципи за организиране на архивното дело са привличали вниманието на редица изследователи, между които К. Т. Митяев с „Ленинский декрет 1 июня 1918 года и советское архивоведение“, публикувана през 1968 г., в която се прави равностойна на резултатите от тези исторически документи. Подобни въпроси и с по-голямо значение се засягат в колективната студия на Ф. И. Долгих, А. В. Елплатиевский и А. В. Пшеничный „Развитие ленинских принципов организации архивной службы в СССР и задачи по усовершенствованию управления архивного дела“. Една по-късна работа, излязла през 1975 г., отчита постиженията и слабостите относно положенията за ЕДАФ и обосновава необходимостта от издаване на нови нормативни актове в тази област.¹

Доколкото темата предполага и предисторията на съвременната архивна организация, трябва да се отбележат и някои обобщаващи съчинения за архивното дело в СССР за периода до края на петдесетте години. Първата е на В. В. Максаков — „История и организация архивного дела в СССР (1917—1945)“, излязла през 1968 г., която интерпретира посочения период и обобщава огромен и различен по характер материал. Значително място е отделено на периода след Революцията, на реорганизацията и задачите на архивите до 1945 г. Авторът — участник и свидетел на много от събитията, които съпътствуват развитието на архивите, е сумирал да даде верни оценки и изводи за тяхната работа. Същият автор публикува и друга монография „Архивное дело в первые годы советской власти“, както и няколко студии и статии, отнасящи се до разглеждания период.

Другото обобщаващо съчинение е на И. П. Маяковский „Очерки по истории архивного дела в СССР“, М., 1960, посветено на дореволюционните архиви и характеризиращо ведомствената система в царска Русия и нейните слаби страни.

В началото на 70-те години се отпечатаха две статии. Първата разглежда етапите в развитието на ЕДАФ на СССР,² а втората — архивите в периода 1950—1960 г. във връзка с Постановлението на Министерския съвет на СССР от 7 февруари 1956 г.³ В архивната периодика „Исторический архив“, „Вопросы архивоведения“, „Советские архивы“ се отпечатаха редица студии и статии за архиви на републики,⁴ за отделни централни хранилища,⁵ определени периоди, които безсъмнено са сериозен принос по проблема. Назряла е необходимостта от цялостно изследване на историята на съвременната организация на съветските архиви, което естествено ще запълни една голяма празнота.

Въпросите на комплектуването и експертизата през 50-те и началото на 60-те години достигнаха значителни успехи. Разработена беше специална методика, съставени списъци на документи с фондове за

съхранение, типови и примерни номенклатури на делата за определени категории учреждения и още други методически пособия.⁶

Теорията и методиката на експертизата бяха поставени на обсъждане и на научната конференция, посветена на архивното дело през 1964 г., на която колектив от специалисти изнесе доклад „Научные основы экспертизы ценности документальных материалов советской эпохи и комплектование ими государственных архивов“⁷. Конференцията набеляза редица решения за подобряване методите за подбора на документите.

През 1974 г. върху същите проблеми ВНИИДАД издаде в две части на своя периодичен орган „Теория и практика, экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР“⁸, с което се прави сериозен принос в теорията и практиката на архивното дело на СССР.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА АРХИВНОТО ДЕЛО В СССР

Архивното дело до края на петдесетте години

Съвременното състояние на съветското архивно дело не би могло да се оцени, ако не се разгледа в исторически измерения, т. е. в развитие, като се започне от неговия начален период — Октомврийската социалистическа революция.

Революцията коренно промени живота на руския народ. Наред с другите големи задачи, които реши, тя осигури и най-прогресивната форма за организиране на архивите. Вниманието, което им се отделя, не е случайно — тяхната голяма роля неведнъж е изтъквана от класиците на научния комунизъм, които придават особено значение на документите, отразяващи положението на работническата класа.

Важно мероприятие на съветската власт било да овладее архивите на бившето царско и буржоазно Временно правителство. Поради това още в хода на революцията в най-големите ведомствени и исторически архиви — Петербургски Главен архив на Министерство на външните работи, в тези на Министерство на земеделието, Министерство на народното просвещение и др., били изпратени комисари със задача да охраняват документите. Народният комисариат на правосъдието разпратил до губернските изпълнителни комитети телеграми за спасяване архивите на губернки и околийски учреждения. През април 1918 г. Народният комисариат на земеделието се обърнал до председателя на ВЦИК Я. М. Свердлов да вземе мерки за охраняване на „Межевой архив“, съдържащ ценни държавни документи. Била създадена специална комисия за проучване на хранилището, тъй като се предвиждало документите да се използват за отопление от електростанцията през суровата зима на 1919—1920 г.⁹

Съветската власт се погрижила и за личните архиви на царската фамилия и техни приближени, за дворцови архиви и др., тъй като в разгара на революцията съществувала опасност да бъдат унищожени. За тях било осигурено специално хранилище, в което се концентрирали дневници и преписката на Николай II, а по-късно и документи от Царско-

селския зимен дворец, този в Гатчино, представляващ част от бившия държавен архив на Руската империя. Към съдържанието на този архив проявявали интерес дипломати, колекционери и съмнителни лица, поради което документите били пренесени в едно от зданията на Кремъл и по този начин спасени.¹⁰

СНК на РСФСР набелязал мерки за спасяване на архивите. На 19 януари 1918 г. излиза Декрет за издирване фондове на държавни и обществени учреждения, евакуирани от Полша в централните губернии на Русия. Съветът на народните комисарнати, оценявайки значението им, ги предал на Комисариата по полските национални дела в Москва. Изричен пункт в Декрета предупреждавал че „лицата, у които се намират архиви и документи, в случай че не представлят отчети в Комисариата, се предават на военен съд“¹¹.

Вниманието, което се отделя на архивите, не е случайно — голямата им роля неведнъж е оценявана от класиците на научния комунизъм. В. И. Ленин и болшевиките още преди революцията изисквали да се публикуват тайните договори, сключени от царското правителство. При първите известия за Февруарската революция в своите „Писма от далече“ В. И. Ленин, излагайки програмата, пише: „Всерусийският съвет на работническите, войнишки и селски депутати би заявил веднага, че с никакви договори нито с царска монархия, нито с буржоазните правителства той не е свързан... Той би публикувал незабавно всички тези договори... и на всички без изключение буржоазни правителства.“¹²

По-късно в доклада си пред Петроградския съвет Ленин потвърдил решението на съветското правителство „да публикува тайните договори, за да се укрепи доверието на пролетариата“. За изпълнение на решението в Петроградския архив на бившето Министерство на външните работи бил изпратен комисарят на съветското правителство, членът на Петроградския съвет и ВЦИК на втория конгрес, матросът Н. Г. Марини. Въпреки съпротивата секретните шкафове с най-важните документи били отключени и за кратко време с помощта на някои служители били подготвени и отпечатани сериен сборници, голяма част от които били документи по подготовката на Първата световна война 1914—1918 г.¹³

За да се осигури развитие на архивното дело, се налагало коренно преустройство на установилата се в царска Русия ведомствена система; основното звено в необходимите мерки е всеобхватна централизация, която от своя страна е свързана с важния проблем за състава на ДАФ, т. е. кои документи може и трябва да бъдат включени в него. Централизацията предполага и подчинение на архивите на висш държавен орган, който в различните периоди е различен, а от това обстоятелство произтича и различieto в задачите на архивите.

Няма да е пресилено, ако се каже, че тези три елемента (състав на ДАФ, степен на централизация и подчиненост) са най-важните в структурата на архивното дело и всеки един от тях води до промени и в другите два. Това разбиране за координацията и субординацията на компонентите в структурния комплекс — „архивно дело“, определя мястото и важността на теорията и методиката и на експертната и компектуването на документалните фондове. Те безспорно са функция на

трите определящи компонента. Разбира се, тяхната разработка също е била необходима, тъй като подобни проблеми липсвали в царска Русия.¹⁴

В най-общи линии това са проблемите в архивното дело, които трябвало да реши революционната власт. Във връзка с това са издадени и няколко декрета, които поставят началото на изграждане новата архивна организация; тези декрети в историята на архивното дело са известни като „ленински“.

Първата стъпка към реорганизиране е създаване на централен комитет за управление на архивите — специален орган в революционна Русия. Неговото главно задължение било изготвяне на „Положение о реорганизации архивного дела“.

Успоредно с този орган — рожба на съветската власт, продължава да действа и „Съюзът на руските архивни дейци“. Неговата дейност била насочена към запазване съществуващата ведомствена система на архивите.¹⁵ Съветът на „Съюза“ след известна съпротива признал новосъздадения Централен комитет за управление на архивите и влязъл в неговата система, за да саботира усилията му. На 1 юни 1918 година излиза декретът „О реорганизации и централизации архивного дела“. С него се отменят всички разпореждания относно архивите; ликвидира се старата ведомствена система и на нейно място се изгражда нова, централизирана система. Образува се Единният държавен архивен фонд (ЕДАФ), който се поверява на централен орган — Главно управление на архивното дело (ГУАД) — Главархив. Неговите решения и разпореждания са задължителни за всички архивни институции в страната.

Главно управление на архивното дело е включено в системата на Народния комисариат на просветата, в чийто състав то заема особено място. Сред съветските архивисти имало и такива, които смятали за правилно ГУАД да бъде подведомствено на висшия орган на съветската власт, защото подчинеността му на една организация би деформирала неговата работа.¹⁶

ГУАД установява реда за издаване на справки от ЕДАФ, като предимство има ведомството, резултат от дейността на което е даденото дело. Всички дела и преписки на правителствените учреждения остават на мястото си до изтичане на срока, установен за всяко ведомство чрез специално „Положение“, след което се включват в състава на ЕДАФ. На правителствените учреждения се забранява да унищожават каквато и да е преписка без писмено съгласие на ГУАД. За хронологическа граница е определена 25 октомври (7 ноември) 1917 г. Всички завършени по-рано и загубили справочното си значение дела се включват в състава на ЕДАФ.¹⁷

Основните формулировки на Декрета от 1 юни 1928 г. означавали началото на историческия поврат в развитието на архивното дело — поврат не само в неговите организационни форми, неговата методика, основни принципи на създаване и функциониране, но и на представите за целите, на които трябва да служи архивното дело в общодържавен мащаб.

Във всички негови положения ясно личи основната мисъл на законодателя — документите да се направят достояние на народа и да се

създаде такава организация, която да обслужва науката и стопанството, да служи на световната социалистическа революция.

Болшевишката партия прецени колко важно е народът да владее всички онези източници на информация, които до революцията са достъпни за ограничен кръг буржоазни интелигенти. Безразделен монопол сега върху архивите има пролетарската държава.

И когато се говори за значението на декрета от 1 юни 1918 г., неговата роля не трябва да се свежда до първите години на съветската власт. Неговите постановки изиграха решителна роля за победата на пролетариата и на този от многото фронтове, на които Съветска Русия се бори срещу световната и руската буржоазия. Неговото значение, неговата сила и неговите постановки не са остарели — те имат такова значение в архивното дело, каквото има например обобществяването на средствата за производство за освобождаване на пролетариата от гнета на капиталистическата експлоатация; основните му принципи — за общонародна собственост на архивните документи, за всеобхватна централизация, за партийност в тяхната дейност, за непрекъснатото ѝ усъвършенстване — имат непреходно значение.

Изброените достижения в преустройството на архивите обхващат отначало само Москва и Петроград, където съветската власт се укрепва още на 7 ноември 1917 година. В останалата част на страната се води битка с контрареволуцията, а и ръководствата на губернските архиви отказват да признаят новия върховен орган — Главархива. Поради това се разпраща специален циркуляр за създаване във всички губернски градове съвет на упълномощените към губернските изпълкоми, в чиито състав влиза и „губернският пълномощник на Главархива“¹⁸.

Във връзка с уреждане положението на архивите по места се издава и декретът „О губернских архивных фондах“, според който в губернския архивен фонд се включват материалите от съответната губерния. Той се завежда от лице, назначено от ГУАД, в чиито задачи влизало създаване на централизиран фонд да пресече опитите за саботаж от страна на старите кадри, за спасяване ценни документи от претопяване във връзка с острата нужда от хартия.¹⁹

За отчитане работата по реорганизация на архивното дело и за предстоящите задачи през май 1919 г. се свиква първият конгрес на архивните дейци. Основен проблем бил централизацията на частните архиви (фабрики, банки, акционерни дружества и др.) и свързаният с това състав на ЕДАФ. Наложило се мнението, че тези архиви трябва да се обособят в отделен държавен фонд. Колкото до състава на ЕДАФ — възприело се схващането за прилагане на логическия принцип при оформяне на родствени по съдържание архивни фондове и принципът за единство и недробимост на всеки фонд.²⁰

Създаването на ЕДАФ налагало да се реши и въпросът за обединяване на фондовете на висши органи на власт и централното управление на дореволюционна Русия. Столици на Русия през различни периоди били Москва и Петербург, поради което документите били разделени между двете столици. В Москва се намирали фондовете на учреждения от началото на XVIII в., а в Петербург — тези на Руската империя от XVIII до XX в. Ведомствената организация налагала отделни хранилища в двете столици.

За времето от 1918—1919 г. били обособени осем архивни секции, а именно:

- I. Законодателна, върховно управление и външна политика
- II. Юридическа
- III. Военно-морска
- IV. Народна просвета
- V. Историко-икономическа
- VI. Вътрешно управление и самоуправление
- VII. Историко-революционна
- VIII. Официални печатни издания.

Всяка секция имала от едно до три отделения (съответно за Петроград и Москва). За Петроград били обособени петнадесет отделения, за Москва — тринадесет, всяко от които включва съответни фондове.²¹ Историко-революционната секция изпълнява тази функция до 1920 година, когато се създава Архивът на Октомврийската революция.²²

Нова стъпка към централизация на архивите представлява изданието през април 1919 г. декрет на СНК, който узаконил държавното вмешателство в личните архиви на починали общественици и пр. С него се заявява, че всички ограничени за държавата условия, на които са предадени архивите на бившите собственици, се отменят, като „правото на първо издание... и всички извлечения от тях принадлежат на Наркомпроса“, и че „тези архиви се ползват след получаване на специално разрешение от Наркомпроса“.²³

По този начин документите на частни лица също се присъединяват към състава на ЕДАФ. Най-напред са включени архивите на починали писатели, композитори и хора на изкуството и науката, архиви на църквата, фабриките, на бивши царски сановници, на лица, занимавали се с политика за времето от последните две царствувания и Временното правителство, архивите на контрареволуционни деятели, на лица, емигрирали въвн от пределите на съветската република след 1917 година, архиви, обявени за „безстопанствени“²⁴.

В състава на ЕДАФ се включват и книгата на старата армия и на новосформираната Червена гвардия.²⁵ Обособени са самостоятелно и архивите на болшевишката партия²⁶. През декември 1920 г. по предложение на Ленин се взема решение за създаване на „първия в света музей по марксизъм“, а след това институт за съхраняване ръкописи, печатни произведения на основоположниците на научния комунизъм и въобще за материали, свързани с великите първоучители на пролетариата. През 1919 г. Ленин подписва декрет, с който фотографската, кинематографска търговия и промишленост се предават в компетенциите на Наркомпроса. С това поставя начало на нов архив — за кино-фото-фонодокументи, който под това название се консолидира по-късно.²⁷

Резултат от усилията за централизиране на архивното дело в страната е създаването на Госархива на Съветска Русия. Решението за учредяването му било взето на заседание на колегията на Главархив на 17 септември 1920 г. „за опазване на най-важните документи на Съветска Русия, а също и за най-ценните исторически материали от предишните режими“²⁸.

В Госархива били формирани четири отделения: 1) древно хранилище, включващо документи от външната и вътрешната политика на Русия до края на XVII в.; 2) хранилище на държавни документи от новата руска история XVIII — началото на XX в. до 1 март 1917 г.; 3) хранилище за документите за историята на революцията и общественото движение (до март 1917—1918 г.); 4) архив на Октомврийската (пролетарска) революция за документите, създадени след 1 март 1917 г.

В него били концентрирани фондовете от I и VII секция на ЕДАФ, където се намират най-важните политически документи на дореволюционна Русия и документи от съветската епоха (VIII секция).

Още с основаването на Госархива възниква и въпросът за неговото подчинение. Той заедно с въпросите за промените в секционното деление на ЕДАФ, за най-непосредствените задачи на ГАД и за организация на архивното дело по места се обсъжда на конференция през есента на 1920 година.

Своите решения конференцията препоръчва на ВЦИК, който издава постановление от ноември 1921 г., с което Госархивът се подчинява на Президиума на ВЦИК под названието Централен архив на Руската съветска социалистическа република — Центрархив.

През декември същата година се утвърждава ново „Положение о центрархиве“. В състава му влизат всички документи, намиращи се както в хранилищата на СССР, така и тези, които са под отчета на Центраархива. В „Положението“ се уточнява понятието „Центрархив“ като съвкупност от документи на всички учреждения от републиката. Местните архиви са придадени към съветите чрез едно временно „Положение“ от ноември 1922 година.²⁹

Комунистическата партия и лично Ленин още преди революцията взема мерки за съхраняване на най-важните документи, като създават архиви в Женева, Краков, Поронин. Сега бил поставен въпросът за събиране и изучаване документите за историята на Компартията и документи за Октомврийската революция. Със специално постановление на СНК от 25 септември 1920 г. била създадена комисия за събиране и изучаване документите по история на Октомврийската революция и историята на партията.³⁰

През същата година Госархивът поема инициативата да се организират архиви в републиките Украйна, Белорусия, Грузия и др. Там били изпратени представители за подпомагане организацията на архивното дело. Първото съветско архивно учреждение в Украйна бил Комитетът по опазване на паметниците (ВУКОПИС), създаден в Харков през 1919 г. при Наркомпроса. На 3 април същата година СНК на УССР издал специален декрет за опазване на архивите, а по-късно бил изготвен и проект за Всеукраински държавен архив в Киев, за общи губернерски архиви и уездни хранилища.³¹

Организацията на архивното дело в Белорусия се осъществява след 1920 г., когато при Наркомпроса била образувана архивна секция, а през 1922 г. — Главно управление на архивното дело.³²

В Грузия мерки за спасяване на архивите и централизираното им управление се осъществяват през юни 1921 г. Грузинският революционен комитет издал специален декрет „За реорганизация на архивното дело“ и учредил Управление за архивите на републиката при Нарком-

проса. В ЕДАФ се включвали документи на правителствените учреждения и обществени организации, приключили към 25 февруари 1921 г.³³

В този дух се организира и осъществява централизацията на документите и в останалите републики — Армения, Азърбайджан, Казахстан, Литва, Латвия. В Съветска Естония централизация не била осъществена поради вмешателство на чуждите интервенти, естонските контрареволуционери и руски белогвардейци.

Най-общо с това се характеризират първите години на съветската власт в областта на архивното дело — законодателни инициативи, които регламентират централизацията, състава и подчинението на архивите. Петте години (1917—1921) са преходен период, през който се търсят оптимални форми на съдържанието „архивно дело“. Именно в тези форми — пряко подчинение на Президиума на ВЦИК, относително висока степен на централизация и на количествен и качествен състав на ЕДАФ — се развива съветското архивно дело в следващия основен период на своето развитие — до края на тридесетте години, когато се определя друга подчиненост на архивите, когато нараства количественият състав на ЕДАФ, когато в съответствие с това се поставят и нови задачи пред архивите.³⁴

В средата на двадесетте години съветската страна преминава към изграждане основите на социалистическо общество. Настъпва и известно разведвяване във външнополитическите отношения поради разкъсване на империалистическата блокада. Основна задача на архивите е осъществяване централизация върху цялата територия на страната и уточняване състава на документите, влизащи в ЕДАФ, създаване на организирана мрежа от държавни архиви, завършване концентрацията на фондовете от дореволюционния период.³⁵

В 1925 година се издава „Положение об ЕГАФ“, с което се дава и ново, по-задълбочено определение — „свкупност от всички архивни материали от официален и частен характер, принадлежащи на съветската държава и намиращи се под ведомството на Центърархива на РСФСР“. ЕДАФ се дели на два големи дяла — документи от дореволюционния и документи от революционния период — с разделителна дата 25 октомври (7 ноември) 1917 г.³⁶

На Първия всесъюзен конгрес на архивните работници, състоял се през 1925 г., се обсъждат отново въпросите за конкретната централизация на архивните материали. Документите, съхраняващи се в музеи и библиотеки и нерегистрирани след Декрета от юни 1918 г., се присъединяват към ЕДАФ, а също така и тези на профсъюзите.

В изпълнение на постановлението от 1925 г. Госархивът на РСФСР се разформирова, тъй като се образува система от централни архиви.³⁷

В края на двадесетте години назрява необходимостта от издаване на „Положение об архивном управлении РСФСР“, което да изпълни ролята на архивен кодекс, включващ всички важни страни на архивната организация. В него също трябва да се отбележат тенденциите, очертали се през последните години в развитието на архивното дело, да се определят сроковете за съхранение на материалите в учрежденските хранилища, експертизата и състава на ЕДАФ. Такова „Положе-

ние“ било утвърдено с декрет на Президиума на ВЦИК и СНК на РСФСР през 1929 г.

Положението регламентира организацията на архивно управление, отношението на архивните органи към учреденските архиви, системата от местни и централни държавни архиви, формите и методите на експертизата на документите и практическото им използване. Превъзвисява се и създаване на Централно архивно управление (ЦАУ), което да ръководи архивното дело в РСФСР, пряко подчинено на Президиума на ВЦИК. ЦАУ определя научното значение на документите, постъпващи в ДАФ на РСФСР, следи за стриктното прилагане на всички разпоредби и за съставяне на нови.

Количествените промени в състава на ЕДАФ се узаконяват с Положението от 1929 г. В състава му се включват всички книжа, принадлежали на бившата царска фамилия от възкачването до принудителното абдакиране на последния представител на династията Романови, на бивши царски сановници и лица от дворцовите фамилии; всички документи — собственост на „всякакъв род земски архиви за целия период на руската история до 1917 година включително“. Задължително е и съхраняването на фондовете на ликвидирани или преобразувани учреждения, на задгранични представителства, на промишлени, кредитни, застрахователни и други предприятия и учреждения; документите на Временното правителство и на всички контрареволуционни „правителства“ и организации, претендирали някога за държавната власт. Не са пренебрегнати и частните архиви, които също се вземат на държавно съхранение, ако, разбира се, имат историческо значение.

По този начин Положението затвърдявало създадените основи на съветското централизирано архивно дело и същевременно поставя на по-високо стъпало проблемите, свързани със съхраняване и използване на документите, разширява и уточнява съставът на ЕДАФ, регламентира взаимоотношенията между ЦАУ и местните архивни органи.

През същата година излиза и постановление за образуването на общосъюзно ЦАУ, което да поеме „общо ръководство“, да обедини дейността на архивните управления в републиките и да завежда архивните фондове от общосъюзно значение; ЦАУ е подчинено на ВЦИК и има задължението да разработва разпореджения, засягащи архивните фондове от общосъюзно значение и дейността на републиканските архивни управления на СССР и управленията на съюзните републики по отношение фондовете от общосъюзно значение и отчета им.³⁸

През 1938 г., след приемане на новата конституция архивите са предадени към системата на НКВД, което налага промени в статута на ЦАУ на СССР. ЦАУ ръководи архивното дело в съюзните републики, области и краеве; възложено му е ръководството и контрола над ведомствените архиви. ЦАУ се преименува в Главно архивно управление (ГАУ), което означава, че може пряко да се намесва в работата на архивите.

С разширяване територията на СССР в периода 1939—1941 г. обемът на ЕДАФ нараства; в съответствие с това през 1941 г. излиза ново „Положение о государственном архивном фонде СССР“. По същество този документ обобщава натрупания опит и уточнява състава на ЕДАФ, в който се включват всички категории архивни фондове от дър-

жавен, стопански и културен характер. „Положението“ съдържа подробен списък на фондовете, подлежащи на държавно опазване; фондове, които отразяват историческото минало на народите от съветската общност, и тези, съществували на територията на СССР частни промишлени, търговски, финансови, транспортни и други предприятия, лични и семейни фондове на собствениците им, земски архиви. В състава на ЕДАФ са включени и архивите на религиозния култ от всички вероизповедания. На държавно опазване се предоставят фондовете на професионални, кооперативни и други обществени организации, архивите на държавни, политически и обществен дейци, живели и работили в дореволюционния и революционния период, дейци на науката, техниката, изкуството, литературата; архивите на всички организации, занимавали се с културни въпроси, фондовете на бившата царска фамилия и отделните дворцови фамилии, на Временното правителство, на задграничните кантори, представителства и агентства.³⁹

Документите, съставляващи ЕДАФ, се съхраняват в държавни хранилища, а ведомствените архиви — с изключение на архива на Академията на науките на СССР, на партийните архиви, на архива на Министерство на външните работи, се смятат за временни хранилища. Така установен, ЕДАФ се ръководи непосредствено от ЦАУ на СССР, под негово ведомство са и всички централни държавни архиви на СССР.⁴⁰

С това постановление централните архиви получават статут на държавни хранилища. Образува се нов архив — Централен държавен архив за литература (ЦДЛА), с който се решава въпросът за комплектуване, съхраняване и използване документите на всички дейци на културата и се пресича пътят оригинални документи да попадат в ръцете на частни лица. Установеното ниво на централизация на архивното дело, подчинеността на ЕДАФ и неговия състав се запазват непроменени до края на петдесетте години.

През периода на войната много архиви са евакуирани, което нарушава ритъма на работата, и архивите се пренастройват към военновременни условия, а основно съдържание на работата е опазване на документите и комплектуване на тези, създадени по време на самата война.⁴¹

След победата усилията са насочени към реевакуация и обработка на фондовете. Навременното завършване на тези дейности позволява на архивите да се включат активно във възстановителната работа за заличаване щетите от войната.

Коренни промени в живота на съветското общество внася XX конгрес на КПСС. От неговите решения са засегнати и архивите, които застават пред прага на нов етап — изграждане на развития социализъм. Този период ще бъде предмет на втората част от настоящата глава.

Развитие на съветските архиви от края на петдесетте години до наши дни

Началото на новия период от развитието на съветското архивно дело съвпада с навлизането на СССР в етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

През този период значително нараства ролята на науката и по-конкретно на историческата наука. Целият суров материал, от който се твори историята, е подведомствен на архивите. От това обстоятелство се определя голямата им роля и големите изисквания към тях в съвременната епоха, която е епоха на преход от капитализма към социализма в световен мащаб. Сега архивите заедно с грижата по опазване на документите засилват своята функция на информатор, като осигуряват пълноценен справочен апарат; подготвят и издават сборници от документи особено за съветския период.

Една от първите крачки към осъвременяването на архивното дело са набелязаните задачи в средата на петдесетте години, които непосредствено трябва да решават архивите. В изпълнение на тези задачи през 1958 г. излиза „Положение о государственном архивном фонде Союза ССР“, което набелязва новите тенденции на съветското архивно дело.⁴²

Положението обобщава опита по централизацията, регламентира ЕДАФ, като определя и подлежащите на държавно съхранение документи и особено тези от съветския период. Това е съвсем естествено, тъй като документите от съветските учреждения са несравнимо повече. В състава на ЕДАФ сега са включени актове и преписки на органите на държавна власт и управление — уставы, заповеди, протоколи, отчети, планове, рисунки, чертежи и др., техническа документация на учреждения, организации и предприятия, на обществени организации, частни документи с историческо значение, ръкописи на научни и художествени произведения, мемоари, дневници, документи от низовия съветски апарат, материали, отразяващи Великата отечествена война, задграничния Пражки архив, подарен от Пражката академия на науките на АН на СССР и др.

В Положението се отбелязва, че „ЕДАФ е образуван с цел да осигури съхранението, научното и практическо използване на документалните материали...“ и че той „...представлява съвкупност от принадлежащи на съветската държава документални материали, имащи научно, политическо и практическо значение независимо от времето на техния произход, техника и начини на възпроизвеждане“.⁴³

Формулировката е ясна и не се нуждае от коментар; може само да се добави, че в сравнение с Положението от 1941 г. съставът на ЕДАФ е разширен с включването на текущите архиви на различни ведомства, с което се уреждат взаимоотношенията между държавни и учрежденски архиви.

Въвежда се и нов пункт, който липсва в Положението от 1941 г., но е споменат в декрета от 1 юни 1918 г. Това е параграф пети, с който се узаконява отговорността на ръководителите на министерства, ведомства, организации, учреждения и предприятия да съхраняват и организират документите в учрежденските архиви. Тази мярка е действена бариера срещу разхищенията на ценен архивен материал. На същата цел служи и един друг параграф от Положението, с който се санкционира ликвидирането на районните архиви с променлив състав и се преобразуват в такива с постоянен състав.

Пред ГУА наред със старите задачи се поставят и нови, които са свързани с научното и организационно-методическо ръководство над

държавни и ведомствени архиви, по разкриване на документите и пр. Главно управление на архивите се превръща в координиращ център на научноизследователската работа, за която цел към ГАУ на СССР и съответните съюзни републики се образуват научни съвети, които да решават теоретични и методически проблеми, режим на съхранение и др.

От системата на държавните архиви, непосредствено ръководени от ГАУ, са отделени партийните архиви, архивите на АН на СССР и на съюзните републики, всесъюзния държавен фонд на кинофилмите, всесъюзния държавен геологически фонд на СССР, архива на Министерството на външните работи и др.⁴⁴

Завършвайки с Положението от 1958 г., трябва да се отбележи, че с него централизацията — а следователно и съставът на ЕДАФ — се привеждат в съответствие с изискванията на времето. Усъвършенствуваните принципи на централизация и уточнения състав на ЕДАФ стават солидна основа за по-нататъшното развитие на архивното дело в условията на изграждане развито социалистическо общество.

В Положението за първи път въпросът за съхраняване на документите се разглежда в цялото му многообразие — режим на съхранение, строителство и оборудване на архивохранилища със съвременни съоръжения, планомерно комплектуване на документите от държавните архиви.

През 1961 г. съветският народ изживява знаменателно събитие — провеждане на XXI конгрес на КПСС, потвърдил решимостта да се развият по-нататък ленинските принципи на партнен и държавен живот; приета е и нова Програма на КПСС, в която на новия строител на комунизма е отделено значително място; тук основна роля се отрежда на общонародното образование, културно-просветната и идеологическата работа. Декларира се, че предмет на специални грижи на КПСС е и науката, която трябва да се превърне в могъщ фактор за развитие на обществото.⁴⁵

Програмата предвижда мероприятия за научноизследователските учреждения, неразделна част от които са и архивите. Но инициативността им се спъва от подчинеността на ГАУ. За това станало наложително Архивното управление да бъде извадено от системата на Министерството на вътрешните работи и се предаде на най-висшия орган на управление — Министерския съвет на СССР. Това става през юни 1961 г. с издаденото „Положение о Главном Архивном Управлении при Совете Министров Союза ССР“, което възстановява съюзно-республичанският статут на ГАУ. Неговите функции се определят по следния начин: непосредствено ръководство на централните държавни архиви от общосъюзен характер, а всички останали архиви то ръководи чрез съответните республичански архивни управления; ГАУ осъществява върховен контрол и ръководство над тях.

На Управлението се предоставят големи права по организиране на архивното дело — да разработва съответна методика относно срока на съхранение и концентрация на документите, отчет, описание, научно-техническа обработка и организацията им в държавните архиви; да организира централизиран отчет на документите, включени в състава на ЕДАФ, намиращи се както в държавните и ведомствени архиви, така

и в ръкописните отдели на библиотеки и музеи, засилен интерес върху текущите документи на министерства и ведомства.⁴⁶

В комплекса от усилия за осъвременяване на архивното дело трябва да се спомене и издаденото от Министерския съвет на СССР Постановление от юли 1963 г. „О мерах улучшения архивного дела СССР“⁴⁷. То представлява важен етап в реорганизацията, започнала в средата на петдесетте и началото на шестдесетте години, и се осъществява в три основни направления:

- намаляване броя на архивните учреждения;
- създаване на нови централни и местни архиви за съхраняване документите от съветски период и за специалната документация;
- усъвършенствуване структурата на архивните учреждения.

Тези три направления се осъществяват чрез сливане на държавни архиви или образуване на междурайонни такива, чрез обединяване на архиви с архивни отдели на областни изпълнителни комитети.⁴⁸

Реорганизацията засяга и Централния държавен архив на Октомврийската революция (ЦГАОР); образува се и единен Централен държавен исторически архив (ЦГИА); създаден е Централен държавен архив на народното стопанство (ЦГАНХ).

През 1963 г. Архивът на Академията на науките на СССР се преобразува. Московското отделение се превръща в Архив на Академията на науките, а архивът в Ленинград — в Ленинградско отделение на същия архив.⁴⁹

През юли същата година е променена и структурата на ГАУ. Създадени са: отдел за нова техника и документация; отдел за централните държавни архиви на СССР и производствено-строителен отдел. С реформата се ликвидира и ГАУ при Министерския съвет на РСФСР и неговите функции преминават към ГАУ на СССР. В новото управление се предвижда специален отдел за архивните учреждения на Руската федерация.⁵⁰

За да бъдат ефикасни преобразуванията в ГАУ и в централните и местните държавни архиви на СССР, трябвало да се променят методите на работа както в самите архиви, така и разработване на нови методически пособия. Всички тези проблеми могли — а и трябвало — да се решат само след най-широко колективно обсъждане на един голям и компетентен форум. Така се стига до свикването на Третата конференция на съветските архивисти през 1964 г.

Конференцията откликва на необходимостта от разширяване научно-публикаторската дейност на архивите, постановявайки, че трябва да се настоява за организиране при ГАУ на СССР Център за координация на публикаторската работа, а за повишаване на научно-политическото ниво на архивите да се провеждат редовни дискусии, които да намерят място на страниците на архивните списания. Взема се решение да се свикат редовни конференции (не по-рядко от четири години) за обобщаване резултатите от достиженията.⁵¹

Конференцията на съветските архивисти изиграва важна роля за развитието на архивната теория. След нея вече с всички основания може да се твърди, че теорията изпревари практиката в архивното дело на СССР.

За уточняване на решенията на конференцията през периода 1963—1965 г. подобни форуми се осъществяват и в Москва, Ленинград, Куйбишев и в републиките Украйна, Закавказието, Белорусия, Прибалтика, Казахстан и Средна Азия.⁵²

През 1962—1964 г. започват и непрекъснати преустройства в промишлеността и селското стопанство — въвежда се нова система на основата на производствения принцип. Въпреки слабостите на тази система КПСС правилно определя основното звено във веригата от належащи задачи на комунистическото строителство — ускоряване на научно-техническия прогрес във всички сфери на народното стопанство.⁵³

Във връзка с решенията на пленумите през 1964 г. излиза и специално постановление на МС на СССР „О мерах дальнейшего развитию общественных наук и повышению их роль в коммунистическом строительстве“. С него АН на СССР се превръща в център на научно-техническия прогрес в страната. В този смисъл ГАУ на СССР получава задача коренно да подобри системата на научната информация, да засили публикуването на документални източници по история на съветското общество, да вземе решителни мерки за въвеждане на съвременни технически съоръжения в архивното дело. Така най-ефективно могла да бъде разширена документалната база, ползваща учените от сферата на обществените науки.⁵⁴

Проведеният през 1966 г. XXIII конгрес на КПСС потвърждава значението на идеологическата борба на съвременния етап — „при всички обстоятелства борбата против буржоазната идеология трябва да бъде безкомпромисна, защото е борба класова... за укрепване на позициите на социализма и комунизма...“⁵⁵. Вниманието върху идейно-политическото и комунистическото възпитание се засилва; науката и изкуството трябва още по-пряко да се свържат с живота. На конгреса е подчертано, че характерна черта на съвременната епоха е ускореното развитие на науката, както и нейното влияние върху материалния и духовния живот на обществото.

Във връзка с петдесетгодишния юбилей на Октомврийската революция ЦК на КПСС през юни 1967 г. свиква пленум, който разглежда и утвърждава тезиси, на които откликват и архивите. Във връзка с разширяване на научноизследователската работа през 1966 г. при ГАУ бил създаден Всесъюзен научноизследователски институт по документознание и архивно дело (ВНИИДАД). Главна задача на това учреждение е изследване, разработване и приемане на методически пособия по документознание, археография, архивознание, разработване на документотърсещи системи и др.⁵⁶

Новото постановление насочва научната работа към по-нататъшно подобряване на теоретичната подготовка на ръководните кадри и на работниците от идеологическия фронт. За осигуряване на системно постъпление на информационни материали и съкращаване сроковете на обработка и повишаване качеството на информацията то трябвало да достигне до най-широките кръгове научни работници и служители. За тази цел ГАУ и ИМЭЛ при ЦК на КПСС се задължавали да вземат мерки за попълване и по-рационално използване на архивните фондове.

В съгласие с решенията на XXIII конгрес и на Юлския пленум на ЦК на КПСС (1967) се вземат мерки за разширяване публикаторската дейност, като в научен оборот влязат нови документи по история на КПСС и на съветското управление, за индустриализацията и колективизацията на селското стопанство, за осъществяване на културната революция, разработване и осъществяване на първите петгодишни планове. Всичко това показвало колко важно е при една такава широка дейност архивите да бъдат въоръжени със съвременни средства за възпроизвеждане и размножаване на документални материали — техника за фото- и микрофотокопиране, апарати за разчитане на копия и пр.⁵⁷

Наред с това продължава и реорганизацията на архивната мрежа в страната с цел по-доброто съхраняване на документалните материали — именно преобразуването на районните хранилища с променлив състав във филиали на централните и местни държавни архиви или в такива с постоянен състав на съхраняваните документи. Така реално се решавал проблемът за съхранение и използване на документите на районни, градски и други по-малки звена. За по-ефективен контрол на ведомствените архиви се взема решение през периода 1966—1970 г. да започне изграждане на обединени ведомствени архиви в промишлените тръстове, чийто брой през 1970 г. достигнал 400.⁵⁸

В съответствие с постановлението на ЦК на КПСС и на МС на СССР от 25 септември 1968 година „О мерях повишению эффективности работы в научных организациях по ускорению использования в народном хозяйстве достижений науки и техники“ се набелязват мерки за научноизследователската работа в архивите. Особено важно е разработването на координационен план на ВНИИДАД, чиито основни направления са насочени към архивознанието и документознанието.⁵⁹

Разработен е и перспективен план за периода 1970—1975 г., включващ развитието на архивното дело по всички основни направления с конкретни цифри; планът акцентира и върху научно-справочния апарат и съхраняването на документите.⁶⁰

Такова е състоянието на архивите и архивното дело в страната, когато се свиква XXIV конгрес на КПСС. Конгресът е знаменателен с констатацията си, че в СССР е построено развито социалистическо общество.⁶¹ Достигнатата степен на социално-икономическо развитие издига още повече ролята на архивните учреждения.

През периода 1974—1975 г. се усъвършенствува структурата на ГАУ на основата на функционално-отрасловия принцип на управление. Някои по-рано неоформени в организационно отношение направления са затвърдени в новите структурни части — по-специално научноизследователската и методическата работа, опазване и отчитане на документите, научно-справочния апарат. Частична реорганизация е проведена и в централните държавни архиви с цел да отстрани някои дребни дефекти в ръководството.⁶²

Периодът 1975—1977 г. е наситен със събития от вътрешнополитически характер. Провежда се XXV конгрес на КПСС, приета е новата конституция на СССР, чествуван е 60-годишният юбилей на ВОСР. Тези събития определят и новите задачи, които се поставят пред архивите. На Конгреса се заявява, че „... става изключително важно за-

дълбоченото изследване на въпроси, отнасящи се до тенденциите на развитие на нашето общество, неговите производителни сили...; по-нататъшно изучаване проблемите на развитието на нашата държавност, форми и методи на възпитателна и идеологическа работа...“⁶³

В параграф пети на Конституцията се говори за паметниците на историята и културата, тяхното използване и охрана. За документални паметници се обявяват всички материали, произвеждани от органите на държавна власт и държавно управление, други писмени или графични документи, кино-фотодокументите, звукозаписи и други архиви, фолклорното и музикалното богатство, което е записано, редки печатни издания. Те служат на развитието на културата и науката, на съветския патриотизъм, идейно-нравственото, интернационално и естетическо възпитание на масите.⁶⁴ Във връзка с тези задачи архивите на страната се задължават да осигуряват нарастващите обществени потребности с ретроспективната информация; да развиват максимално своите обществени функции.

Грижата за документите намира израз в създадените в периода 1971—1975 г. нови държавни архиви, по-големият брой от които с постоянен състав — централни държавни архиви на съюзните републики и техни филиали.⁶⁵ Основен проблем е да се преустроят тези с променлив състав с оглед по-доброто опазване на документите.

Нова стъпка за подобряване работата на архивите е публикуването на 4 април 1980 г. Постановление на Министерския съвет на СССР, с което се утвърждава „Положение о Государственном архивном фонде СССР“ и „Положение о Главном Архивном управлении при Совете Министров СССР“.⁶⁶

Определя се по-точно съставът на ЕДАФ на СССР. В него се включват следните категории документи: законодателни актове, управленческа, проектантска, технологична, картографска документация; програми, алгоритми и др.; кино- и фотодокументи; звукозаписи, видеозаписи; научни, литературни, художествени, музикални и други ръкописи, рисунки, дневници, мемоари, преписки и други документи.

Положението доуточнява организацията на ЕДАФ на СССР, която се възлага:

- на централни всесъюзни държавни архиви, които едновременно изпълняват функции на методически центрове;

- на централни държавни архиви на съюзни републики и техни филиали;

- на държавни архиви на краеве, области и техни филиали;

- на архиви на автономни области, автономни окръзи, районни градове;

- на отраслеви министерства, ведомства и организации на СССР, като Всесъюзния геологически фонд при Министерство на геологията на СССР; Централния картографско-геодезиски фонд на Главно управление по геодезия и картография при Министерския съвет;

- на всесъюзния информационен фонд за стандарти и технически условия при Държавния комитет на СССР по стандарти;

- на всесъюзния държавен фонд на кинофилмите при Държавния комитет по кинематография;

на Академия на науките на СССР и академините при съюзните републики;

на Министерство на външните работи на СССР.

Утвърждава се и специално „Положение о Главном архивном управлении при Министерския съвет на СССР“, чиято основна задача е да опазва ДАФ на СССР, да организира комплектуването на държавните архиви и използването на документите.

Положението определя състава на Държавния архивен фонд на СССР и подбора на документите за съхранение, който се осъществява от Централната експертно-проверочна комисия при Главно управление на архивите, от централните експертно-проверочни комисии при главните архивни управления при министерските съвети на републиките, експертно-проверочните комисии при другите учреждения на държавните архивни служби на СССР.

Понастоящем архивната мрежа в СССР обхваща 627 държавни архива и около 2570 архива с променлив състав, в които работят повече от 21000 специалисти.⁶⁷

В края на тази глава е уместно да се покаже организацията на централните държавни архиви:

1. Едно от най-богатите хранилища на документи от съвременната епоха е Централният архив на Октомврийската революция и социалистическото строителство (ЦГАОР) в Москва — за документите на висшите органи на държавна власт и държавно управление на СССР. Той е създаден на 17 септември 1920 г., когато в Госархива на РСФСР е образувано Четвъртото отделение за събиране и съхраняване на документи от ВОСР. През 1941 г. получава названието ЦГАОР и ролята си на Централен държавен архив.⁶⁸

През 1943 г. част от неговите материали са изтеглени, за да се образува Централният държавен архив на Далекотоизточната автономна социалистическа република в гр. Томск, а през 1957 г. от правителствените и други архивни фондове на централните учреждения на Руската федерация, съхраняващи се в архива, се създава Централен държавен архив на РСФСР.

През 1961 г. от архива се отделя голям комплекс от документи на централни планиращи органи, наркоми и други общосъюзни органи, осъществяващи стопанско ръководство. От тях е образуван ЦГАНХ.

Изменението на профила на ЦГАОР продължава и с включването в него на всички материали от Централния държавен исторически архив (ЦГИА) в Москва. Отнасящи се за февруарската революция и централните държавни органи в периода на временното правителство. Архивът получава последното си название Централен държавен архив на Октомврийската революция, висшите органи на държавна власт и държавно управление в СССР (ЦГАОРВОДВДУ).⁶⁹

В ЦГАОР се съхраняват фондове на организации и учреждения, на Временното правителство, протоколни книги на заседания, възвания, фондове на висши органи на държавна власт и управление на СССР, ВЦИК, Совнаркома, Върховния съвет, Министерския съвет и пр. В документите е отразена ролята на КПСС в държавното строителство, в борбата на младата република срещу интервенцията и вътрешната контрареволуция; съхранява проектите за конституция на СССР, на

РСФСР, на съюзните и автономните републики, декларация-договор за образуване на СССР, албуми с флагове и вимпели на СССР, образец от герба на СССР; материали за периода на провеждането на ВОСР от февруари до октомври 1917 г., фондовете на учреждения и организации на Временното правителство, закони, проектозакони, укази, постановления, циркуляри на Временното правителство, протоколни книги за времето март—октомври 1917 г., възвания на правителството, доклади на министри, сведения и преписки на войниците от фронта и влиянието на болшевиките по фронтовете, писма, доклади, телеграми за положението вътре в страната, документи за Корниловия метеж, за съветите, за образуването на Червената гвардия, фондовете за изборите на Учредителното събрание; съдържат се и документи, отнасящи се за периода след ВОСР — фондовете на висши органи на държавна власт и държавно управление на СССР и РСФСР, ВЦИК, Совнаркома на СССР и РСФСР, висши съвети на СССР и РСФСР, съвет на Трудовата отбрана, Госплан на СССР, Наркомите и др.; съдържат се и копия от стенограми и протоколни записи на речи на Ленин и Сталин, стенограми и протоколи на заседания на конгреси на Съветите, доклади и отчети за дейността на правителството, декрети, постановления на ВЦИК и СНК на СССР, ВЦИК и СНК на РСФСР. През 1945 г. в ЦГАОР влиза в задграничния Пражки архив на белоемиграцията.

2. Друг голям архив, създаден в първите години на съветската власт (1918) под името Московски историко-революционен архив, е сегашният Централен държавен исторически архив (ЦГИА). От 1925 г. — Архив на Революцията и външната политика. През 1933 г. търпи преустройство — разделен е на Централен архив на Революцията и на Архив на външната политика. През 1941 г. тези два архива се сливат отново и към тях се присъединяват фондовете за падането на царския режим от Централния архив на древните актове; в същата година получава и ранг на Централен държавен архив.

В него са съсредоточени фондовете на централните политически управления на царска Русия, на политическите партии и съюзи, лични фондове на революционни и обществени дейци от XIX и XX в., на висши чиновници на империята, придворни и членове на императорското семейство.⁷⁰ Архивът съдържа основния контингент документати за изучаване историята на масовото революционно-обществено движение, националноосвободителните движения на народите на Руската империя от началото на XIX в., историята на науката, изкуството, историята на бита на населението; документи на Третото отделение на Н. И. В., Министерството на вътрешните работи, Петроградското губернско жандармерийско отделение и охранните отделения, Върховния съд, Върховния углавен съд по делото срещу покушението на Александър II, следствената комисия от 1862 г., документи за революционния кръжок на Херцен и Огарев, документи за „Земля и воля“, Държавния съвет, Държавната дума, Комитета на министрите, Министерския съвет, Сената, Синода, Канцеларията на императора, Министерството на търговията и промишлеността, земеделието, пътищата, съобщенията, народната просвета, императорския двор, държавния контрол, фондовете на частни и държавни банки, жп. линии, селскостопански, търгов-

ско-промишлени и застрахователни общества и компании, научни общества, политически, културно-просветни и благотворителни организации, редакции, придворни кантори и дворцови управления и др.⁷¹

3. Централен държавен военно-исторически архив на СССР в Москва (ЦГВИА) води своето начало от 1717 г., когато се образува „Собствено на негово императорско величество депо на картите“, където са предадени планове, карти, чертежи. През 1812 г. е включен в състава на военно-топографското депо, а от 1867 г. във Военно-учебния архив на Генералния щаб. Една от основните части на ЦГВИА са делата на бившето Московско отделение на Общия архив на Генералния щаб, образуван през 1819 г. и реорганизиран през 1865 г. в Московско отделение на Общия архив на Генералния щаб, на военно-окопните архиви и фондовете на войскови части, действували в периода на Първата световна война, в един архив, който получава названието Военно-исторически архив. От 1933 г. се нарича Централен военно-исторически архив, а от 1941 г. — Централен държавен военно-исторически архив.

Той съдържа фондовете на централните военни учреждения на царска Русия. Наред с чисто военни въпроси документите в тях отразяват икономиката и вътрешната политика на царизма, историята на работническата класа и на селячеството в Русия, класовите взаимоотношения в империята, събитията от трите руски революции, революционното и националноосвободителното движение; проникването на социалдемократическата и болшевишката пропаганда в армията, кризата в руската армия по време на Първата световна война и пр. Естествено най-пълно е отразено развитието на руското военно изкуство и руската армия от началото на XVIII в. до ВОВСР.⁷²

4. Централен държавен архив на Военно-морския флот на СССР в Ленинград — създаден през 1934 г. на базата на съществуващия от 1718 г. Архив на Морското министерство, документите на който от 1918 г. влизат във Военно-морската секция на ДАФ. ЦГАВМФ е единственото в СССР централно хранилище за фондовете на Военно-морския флот на дореволюционна Русия и на СССР. Като Централен държавен архив на Военно-морския флот се конституира през 1958 г., когато се ликвидира ЦДИА в Ленинград, Централният военно-морски архив и архивите на флото-морските учреждения.

Съдържа документи за връзките на Русия с България, Унгария и Китай в дореволюционните си фондове; материали по създаване, организация на руския флот, развитие на военно-морското изкуство, за революционните движения във флота, за околосветски пътешествия и научни експедиции на руски мореплаватели и учени; документи по история на корабостроенето, военно-морската техника и образование в Русия, документи за работническото движение в корабостроителниците в Москва, Новгород, Ленинград и пр. В Отдела на Съветския военно-морски флот се съхраняват материали, отразяващи преустройството на флота и неговото развитие от Октомврийската революция до наши дни. Документите дават представа за смъкването на самодържавието, подготовката и провеждането на Великата октомврийска революция, за участието на червеноармейския черноморски флот в борбата срещу интервенцията и вътрешната контрареволюция, развитието на

флота и на военно-морското изкуство за периода на съветската власт, за бойните действия на флота и за героизма на съветските моряци в трудните години на Втората световна война.⁷³

5. Централен държавен архив за кино-фотодокументи на СССР (ЦГАКФД), създаден през 1928 г. като архив за кино-фото-фонодокументи; през 1934 г. от него е отделен комплексът от фонодокументи и е създаден Централен архив на звукозаписите, който през 1941 г. отново е обединен с този за кино-фотодокументи; тогава получава и ранг на Централен държавен архив; в този си вид архивът съществува до 1967 г., когато се образува Централен държавен архив за звукозаписи.

Архивът съдържа снимки от Севастополската отбрана по време на Кримската война, снимки от Руско-турската война от 1878 г., бунта на „Потьомкин“, снимки от Първата световна война, документи за Февруарската революция, кино-фотодокументи за организацията на Червената армия, за Гражданската война, за разрухата на народното стопанство, за периода на Отечествената война, за индустриализацията и колективизацията, за участието на съветски делегации на редица международни конференции. В него се съхраняват кинопрегледи, кинофилми, отразяващи събития от живота на КПСС и на международното работническо движение — конгреси на ВКП(б), на Коминтерна и др.⁷⁴

6. С постановление на СНК на СССР през 1941 г. е създаден Централен държавен литературен архив на СССР, който впоследствие се преименува в Централен държавен архив на литературата и изкуството на СССР (ЦГАЛИ). С този акт окончателно се решава въпросът за съхранението на архиви и ръкописи на литературни дейци, хора на изкуството, науката и културата.

В основата на архива са залегнали документите, предадени през 1941—1945 година от следните музеи: Литературен, Исторически, Мурановски, Радищевски, Саратовски, Третьковската галерия и др.; от издателства: Държавно издателство за художествена литература, Държавно музикално издателство, Детското издателство и др.; от литературни и театрални организации — Съюза на съветските писатели, Всеруското театрално общество, Большой и Малий театър, Главизкуство при Наркомпроса на РСФСР, Главното управление по контрола над репертоара и др. Съхраняват се материали по история на съветската живопис, фондове на различни учебни заведения: Висшия художествено-технически институт, училището за живопис и ваятелско изкуство, художествени технически работилници, хореографското училище, Държавния институт за театрално изкуство и др. В отдела за литературни фондове се съхраняват авторски ръкописи, преписки и други материали на дейци на литературата от дореволюционния период, материали на литературни редакции, издателства и експедиции по събиране на фолклорен материал. Тук се пазят и фондовете на видни руски белетристи, както и на съветски писатели: Жуковски, Карамзин, Крилов, Рилеев, Гогол, Лермонтов, Грибоедов, Белински, Блок, А. Толстой, Н. Островски, М. Горки и др. Във фондовете на архива има ръкописи на Уолтър Скот, Е. Зола, Ж. Санд, Роман Ролан, А. Барбюс, Андерсен и др.⁷⁵

7. През януари 1921 г. като част от Военната секция на ЕДАФ е образуван Централният държавен архив на Червената армия, а през

1941 г. получава название Централен държавен архив на Червената армия, а по-късно — на Съветската армия (ЦГАСА).

Архивът съдържа материали, отразяващи зараждането и организацията на Червената армия, бойните действия по време на Гражданската война, ролята на болшевиките в армията, фондове на ИНКВД и работническият военен съвет на революцията, документи за войските на контрареволуцията — на Врангел, Деникин, Юденич, Милер, Колчак и др.; за дейността на Фрунзе, Ворошилов, Киров, Будьони, Куйбишев, Счорс, Чапаев, Котовски, Пахоменко и др.; пазят се документи на частите с особено назначение, за охраната и отбраната на жп. линии, вътрешните служби и охрана, тиловите органи и части на съвременната армия. Твърде много са документите, отразяващи подвизите на Червената армия по време на Великата отечествена война.⁷⁶

8. През 1967 г. по решение на ръководството на ГАУ се създава Централен държавен архив за звукозаписи. Неговите фондове се комплектуват на базата на бившия Централен архив за кино-фото-фонодокументи.⁷⁷ Наскоро след учредяването на архива била издадена „Инструкция за подбора и предаването на звукозаписите на държавно съхранение в ЦГАЗ на СССР“, която изяснява въпросите, свързани с основните принципи и критерии при подбора, отчета и публикуването на този род документи.⁷⁸

Архивът съдържа фонодокументи за Февруарската революция, за интервенцията и контрареволуцията, речи на Ленин, Сталин, Киров, Молотов, Калинин, Ворошилов, Свердлов, Куйбишев, Орджоникидзе и др.; фонозаписи от Великата отечествена война и следвоенния период, фонодокументи по история на дипломатията и народното стопанство, за Кримската, Московската и Берлинската конференция, за възстановяването на народното стопанство, изказвания на герои на социалистическия труд, на депутати на Върховния съвет на СССР и др.⁷⁹

9. Централният държавен архив на народното стопанство (ЦГАНХ) е образуван с решение на МС на СССР от 1961 г. Обособяването му е напълно оправдано, защото документите на архива обхващат една специфична област от живота на съветското общество — именно развитието на икономиката в нейния най-широк аспект, борбата за социалистическа индустриализация и колективизация, за създаване на материално-техническата база на комунизма. Главна задача на новия архив е изучаването състоянието на делопроизводството в министерства, ведомства, отстраняване на недостатъците там, обезпечаване съхранението на документите.⁸⁰

10. Централен държавен архив за научно-техническа документация на СССР. Грижите на КПСС за развитието на науката и техниката довеждат до произвеждането на голямо количество документация от този род. На 21 май 1964 г. МС на СССР приема постановление „О централизации сохраниения научно-технической документации и организация ее использования“⁸¹. Наскоро след това се създава Централният държавен архив за научно-техническата документация (ЦГАНТД) в гр. Куйбишев.⁸² Това архивохранилище е уникално не само в СССР, но и в целия свят. Още със създаването му се разработват основните направления на неговата дейност, уточнява се съставът на научно-техническата документация. Разработва се и „Схема за примерен списък

на научноизследователската и техническа документация“ с указание на сроковете и мястото за съхранение, за подбора на документацията от научноизследователски и проектно-конструкторски институти от областта на народното стопанство. Подготвя се инструкция за реда на съхранение и използване на тази документация.⁸³

Архивът комплектува и съхранява лични фондове на видни учени и на сътрудници на проектно-конструкторски и научноизследователски организации и институти, в това число на Всесъюзния научно-технически информационен център.

Тъй като този архив възниква в разгара на научно-техническата революция, взема се решение той да се оборудва с най-модерна техника, документите трябва да се съхраняват във вид на микрофотокопия. За целите на строгия отчет и опазване на документацията се създава Всесъюзна патентно-техническа библиотека, в която с информационни и технически задачи се създава своден каталог на научно-техническата документация.⁸⁴

В резултат на натрупания опит е издаден „Списък на научно-техническата документация, подлежаща на съхранение в държавните архиви на СССР“. Някои положения са спорни, все още няма единно мнение за това, кои точно документи от научно-технически характер подлежат на съхранение в ЦГАНТД, съществуват и опасения, че при разпределението на документацията между републиканските и общосъюзното ЦГАНТД може да се допусне раздробяване на фондове. Изниква и необходимостта от определяне на кръга от учреждения, произвеждащи оригинална научно-техническа документация, от създаване на правила за експертиза на този род материали.⁸⁵

11. Централният държавен архив на древните актове на СССР (ЦГАДА) е образуван от сливането на пет исторически архива на дореволюционна Русия — Московския главен архив на Министерството на външните работи (по-рано Колегия на външните работи), който води своето начало от 1720 г., Московския архив на Министерството на правосъдието, учреден в 1852 г., Държавния архив на Руската империя, създаден през 1834 г., Московското отделение на Общия архив на Министерството на двора, създаден през 1872 г., и от Главния Межеви архив, съществуващ от 1768 г. ЦГАДА е основно хранилище на исторически източници по история на СССР от най-древни времена до наши дни. Най-ранните документи са от 1263 г. и са обединени в колекцията „Государственное древнехранилище хартий и рукописей“.

Документите отразяват външната политика на Русия от втората половина на XV до втората четвърт на XVIII в. Съдържат се и материали за кабинетите, управлявали Русия, за Сената и колегията; сведения за изучаване на военната история на Русия до XVIII в. Съхраняват се и материали на дворцови, манастирски и църковни институции, фондове по история на промишлеността, материали за финансовото състояние и за данъчната политика на царските правителства, документи по история на класовата борба до началото на XVIII в., за въстанията на Болотников, Розин, Пугачов, материали за географски открития на руски мореплаватели, по история на руското военно изкуство. След ВОСР към тях са присъединени и множество лични вотчинни и манастирски фондове.⁸⁶

Грижата на съветското правителство към документите намира израз в организиране на няколко ведомствени архива за специфична документация — партийна, външнополитическа, научна.

Партийни архиви

На 20 август 1928 г. ЦК на ВКБ(б) със специално Постановление създава институт за изучаване живота и дейността на В. И. Ленин, въпросите на ленинизма и Коминтерна. Същото Постановление предвиждало и организирането на архив (с права на отдел към Института) за документите относно участието на В. И. Ленин и Болшевишката партия на международни конгреси, преписка с дейци на социалистическото движение, документи на Коминтерна и др. По същото време и Институтът „Маркс—Енгелс“ събира и проучва документите по история на международното работническо движение, на Съюза на комунистите, I Интернационал и др.⁸⁷

На 3 ноември 1931 г. Президиумът на ЦИК на СССР издал Постановление за обединяване Института К. Маркс и Ф. Енгелс с Института Ленин при ЦК на ВКП(б), като по този начин се формира Институт „Маркс—Енгелс—Ленин“ (ИМЕЛ) при ЦК на ВКП(б).⁸⁸

Самостоятелно съществуващите архиви били обединени и образували Централен партийен архив (ЦПА) с отделни Архив „Маркс и Енгелс“, архив „Ленин“, Партийно-исторически архив, Архив по история на революционното движение на Запад, Архив на дейците на II Интернационал, Архив на дейците на III Интернационал. Обособените отделни по-късно се превърнали в секции.⁸⁹

Първата секция на Архива се състояла от документите за К. Маркс и Ф. Енгелс, представляващи оригинални копия на голяма част от тяхното литературно наследство, между които ръкописите на първоначалните варианти на I, II и III томовете на „Капиталът“, чернови на IV том, коректури на I том със собственоръчни поправки и бележки от Маркс, получени в Архива през 1933 г.

Ръкописите на Маркс по икономически въпроси представляват изключителна ценност. Между тях се намират и бележките по икономическите и обществени отношения в Германия; тетрадки с бележки за Индия и др.⁹⁰

От документите на Енгелс най-ценни са допълненията и поправките към т. I на „Капиталът“, рецензията на I том на „Диалектика на природата“ и „Принцип на комунизма“, исторически изследвания върху Германия, Ирландия, върху чартизма и др.

Особена ценност е преписката между К. Маркс и Ф. Енгелс, съдържаща около 1500 писма, които отразяват голямата им роля в международното работническо движение и класовата борба на пролетариата. Запазени са фотокопия на документи за Маркс и Енгелс от Пруския таен държавен архив, по-голяма част от които полицейски дела, доноси на провокатори, сведения за политическите настроения и вълнения в Германия.

Историческа и научна стойност представлява Архивът на I Интернационал и на неговите секции. Маркс е бил първият пазител на Архива, натоварен с тази задача от Генералния съвет на Интернацио-

нала през 1868 г. Между документите най-ценни са протоколите на Генералния съвет за времето 1864—1872 г., непубликуваните разисквания, възвания, резолюции и доклади от различните секции на Интернационала. Тук са и личните фондове и колекции на членовете на семействата на К. Маркс и Ф. Енгелс, на „Съюза на комунистите“, части от фондове на видни дейтели на международното работническо движение — Г. Юнг, И. Бекер, Ф. Леснер, В. Волф, Ф. Ласал, В. Либнехт и др.⁹¹

Документите от т. нар. френски фонд се отнасят до революционното движение от най-ранния период, за Парижката комуна и лични документи на участници. Документите за комуната са фотокопия на протоколите от заседания, преписки на нейни дейци и лични документи.

Втората секция на Централния партийен архив е основана с Постановление на ЦК на ВКП(б) и по решение на XIII партийен конгрес. Със създаването на Институт „Ленин“ в Архива били концентрирани повече от 12 000 ленински автографа, превърнали се по-късно в голяма сбирка за ръкописи и документи от В. И. Ленин и за него, постъпили през 40-те години, когато се образува и Централният партийен архив.

Между ръкописите на новата „Искра“ се намира преписката на старата „Искра“ с руските организации и отделни лица. Запазени са оригинални писма на В. И. Ленин и неговата преписка. Особен интерес представляват документите, свързани със съставяне на протоколи, лични конспекти, бележки във връзка с грешките на Плеханов, Мартов и др.

В Архива се намират документи от Първата руска революция 1905—1907 г. — планове на Ленин, чернови на статии, проекти на резолюции, документи по подготовка на въстанието, сведения за тактиката на болшевиките във II Интернационал, в борбата им с опортюнизма на немската социалдемократическа партия и против непоследователността на левите германска и полска социалдемокрации.

По-многобройни са документите от първите години на съветската власт — машинописни копия и телеграфни записи. Частично е запазена военната преписка на Ленин от времето на гражданската война — телеграми, писма, заповеди, разпореждания и др., което показва, че той е бил не само ръководител на партията и държавата, но и главнокомандуващ на въоръжените сили в страната.⁹² Между тях са и речи и доклади на партийни конгреси, от конгреси на съветите, на профсъюзни организации, проекти на резолюции и др.

В третата секция са партийните документи на 23 фонда от нелегалния период. Сравнително добре е представена ленинската „Искра“, преписката на редакцията с нейни агенти и партийни организации.

Във фонда на в. „Пролетарий“ са запазени протоколи на някои партийни комитети — Екатеринославски, Кавказки, Уралски, Воронежски, Сибирски, както и протоколи от конференции и конгреси. Запазени са писма до В. И. Ленин, резолюции на местни партийни организации и др., които характеризират засиления подем на революционното движение на Урал и Петербург.

Централният партийен архив съхранява и документи по история на Великата октомврийска социалистическа революция и на Комуни-

стическата партия на Съветския съюз, между които особено важен е фондът на КПСС. Голяма група материали представлява преписката на Централния комитет с местните партийни организации, между които тези по подготовката и провеждането на Великата октомврийска социалистическа революция.

В Архива се намират оригинални протоколи от заседанията на ЦК на болшевиките, на които са обсъждани въпроси по подготовка на въоръженото въстание за смъкване на Временното правителство и създаване на центрове за ръководството му. Между документите са фондовете на ръководители на партията и съветската държава — И. В. Сталин, Я. М. Свердлов, Г. К. Орджоникидзе, Н. К. Крупская, М. И. Калинин, С. М. Киров, Ф. Э. Дзержински, В. В. Куйбишев и др.⁹³

Ценни архивни фондове са запазени в местните архиви при филиалите на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС, в краевите и областните партийни комитети. Те включват документи по история на местните партийни организации от следреволюционния период.

Архив на Академия на науките

Първи опити за централизирано съхранение на материалите от системата на Академията на науките започват през 1922 г. с Постановлението на Общото събрание на Академията. Архивът се формира като самостоятелно учреждение за документите от различните академични звена. На 17 февруари 1925 г. СНК на СССР признал Архива за научна институция, а на 27 юни същата година ЦИК на СНК постановява Руската академия на науките да се превърне във Всесъюзна. Това решение безспорно имало голямо значение за неговото развитие и дейност.⁹⁴

Документите се концентрират в Архива в края на 30-те години и за кратко време в него били комплектувани над 100 000 дела. Общото събрание на Академията взело решение за охрана на ръкописи и документи на академици и учени, с което бил определен и профилът на Архива — да се грижи не само за официалната документация, но и за фондовете на нейните членове.⁹⁵ По такъв начин през 30-те години Архивът вече се обособява като централно хранилище за академичните документи. Обособени били няколко хранилища — в Института за руска литература (Пушкински дом), за фондове на руски писатели, хранилище на Института по востоковедение за литературни източни ръкописи, Архивът на М. Горки и др.⁹⁶

През 1934 г. Академията била преместена в Москва, а в Ленинград останали няколко академични учреждения, между които е и Архивът. Първото голямо постъпление била документацията на Комunistическата академия, материали на реорганизиран и ликвидирани нейни учреждения. По време на войната сътрудниците положили усилия за спасяване фондове и документи на ленинградски учени — на акад. С. И. Лебедев, Ф. И. Щербатски, Н. П. Уитомски, М. П. Ианиски и др. Архивът значително увеличил състава си с приемане на нови документи, подобрени били и условията за съхранение и използването им за научни цели.⁹⁷

Отчитайки извършената работа, а също и необходимостта от близки контакти с институти и други академични звена, намиращи се в Москва, Президиумът на Академията през 1963 г. предложил Московското отделение да се превърне в Архив на СССР, а това в Ленинград — в отделение на архива.⁹⁸ През октомври същата година бил утвърден новият правилник на Архива, който определя задачите, организационната структура, обема и съдържането на дейността му. Той е основно учреждение на Академията на науките и в състава на Отделението за история на Академията на науките на СССР.

Дейността на Архива е да комплектува, съхранява и осигурява използване на документите от научната и научно-организационната дейност на Академията и нейните институти и учреждения, личните фондове на академици, член-кореспонденти, видни учени, както и такива за историята на Академията, за развитието на науката, техниката, културата. В хранилището на Архива и неговото Ленинградско отделение били събрани повече от 1000 фондове, представляващи 725 хиляди дела.⁹⁹ По своя характер те се делят на две големи групи — фондове на академични учреждения от XVIII в. до наши дни и документи на учени, между които фондовете на М. В. Ломоносов, Л. Ойлер, И. П. Павлов, А. М. Ляпунов, И. М. Сеченов, И. И. Мечников, П. Н. Лебедев, Н. А. Шахматов, В. И. Вернадски, К. Е. Циолковский, Б. М. Бутлеров, М. Н. Тихомиров и др. Те съдържат ръкописи на издадени и неотпечатани изследвания, незавършени работи, планове, скици, бележки, конспекти, различни работни материали — диаграми, копия от документи и т. н. Между тях са и биографичните материали: дипломи, сведения, справки, както и дневници, спомени, документи от служебна и обществена дейност. Изключителна стойност представлява кореспонденцията, отразяваща връзки на учени. Във фондовете на А. Н. Шахматов например се съхраняват и са запазени над 17 000 писма от 1835 г., в този на В. И. Вернадски — повече от 16 500 от различни кореспонденти.¹⁰⁰

Архивът на АН на СССР съхранява документи за дейността на най-важното научно учреждение и осигурява използването им за развитието на науката.

Държавни архиви в съюзните републики

Между по-важните държавни хранилища на съюзните републики могат да се споменат следните:

В РСФСР — Централен държавен архив и Централен исторически архив, 16 архива на автономни републики, краеве и области, 77 техни филиала, 46 — с променлив състав. Въпреки започналата реорганизация преобладават архивите с променлив състав на документите.¹⁰¹

Мрежата от държавни архиви в Украинска ССР включва: 625 държавни, от които 5 централни — ЦГАОР, ЦГИА с филиали в Харков и в Львов, ЦГАКФД, Централен държавен архив — музей на литературата и изкуството (създаден през 1967 г.), ЦГАНТД, 25 областни държавни архива и девет техни филиала, три градски архива с постоянен състав, 168 градски и 475 районни държавни архива.¹⁰²

В Белоруска ССР централните държавни архиви са шест — ЦГАОР, ЦГАКФД, ЦГАЛИ, ЦГНА, ЦГА в гр. Гродно, ЦГАНТД, шест областни държавни архива и 16 техни филиала.¹⁰³

В Молдавска ССР в края на 1945 г. от състава на ЦГИА са извадени документи, които образуват ЦГАОР. Съществуват още ЦГАКФФД, ЦГАНТД, пет специални архива и няколко местни архиви с постоянен и променлив състав.¹⁰⁴

Понастоящем архивната мрежа в Литовска ССР обема три централни държавни архива (ЦГИА, ЦГАОР, ЦГА при АН на Литовска ССР), 17 градски и районни.¹⁰⁵

Подобна е мрежата от архиви в Естонска СССР.

В Узбекска ССР съществуват следните централни държавни архиви: ЦГАОР, ЦГАЛИ, ЦГАКФФД, Централен държавен архив на медицината и научно-техническата документация, десет областни държавни архива.¹⁰⁶

В Казахска ССР — ЦГА, ЦГАЛИ, ЦГАКФФД, 17 областни държавни архива, 31 филиала на областните държавни архиви.¹⁰⁷

В Киргизка ССР — ЦГА, ЦГАКФФД, три областни държавни архива, пет филиала на държавните архиви, три от които са клонове на ЦГА, и два — на Ошския областен държавен архив.¹⁰⁸

Започналата през шестдесетте години реорганизация по цялата съветска страна засяга и Таджикска ССР, в която се създават следните архиви — ЦГА, осем негови филиала, ЦГАКФФД, Държавен архив на Горнодабахшанската автономна област, два градски и седем районни държавни хранилища. През 1976—1980 г. се създават два нови централни държавни архива — ЦГАЛИ и ЦГАНТД.¹⁰⁹

В Грузинска ССР съществуват следните архиви: ЦГА с филиали, ЦГАКФФД, Централен архив на Западна Грузия с център в гр. Кутаиси, два ЦГА на автономни републики и един държавен архив на автономна област със съответните мрежи от районни и градски архиви. В резултат на преустройство са образувани ЦГИА и ЦГАОР на базата на фондовете на ЦГА.

В Арменска ССР съществуват ЦГАОР, ЦГИА, ЦГАКФФД, ЦГА на арменския периодичен печат, четири филиала на ЦГАОР, 33 районни и градски държавни, ведомствени и технически архива.¹¹⁰

В Азърбайджанска ССР в периода след 1970 г. са създадени три нови централни държавни архива — ЦГАЛИ, ЦГАЗ, ЦГАНТД, с което броят на централните архиви от републикански мащаб стават пет, докато преди това са съществували само 2 — ЦГАОР, ЦГИА. Създадени са 15 филиала на ЦГАОР, 40 районни хранилища с променлив състав; съществува един централен държавен архив на автономна република и държавен на автономна област с мрежа от низови архиви.¹¹¹

През 1971 г. в Туркменска ССР са образувани шест филиала на ЦГА, който е образуван от фондовете на самостоятелно съществуващите до началото на седемдесетте години ЦГА и ЦГАКФФД, пет областни.¹¹²

През 1961 г. в Латвийска ССР е създаден ЦГАОР, с филиали в 10 града; наред с него съществуват ЦГИА, ЦГАКФД, десет крупни архивохранилища с постоянен състав, филиали на ЦГИА и на ЦГАОР.¹¹³

В края на тази първа глава на работата могат да бъдат направени следните изводи и оценки:

1. В основата на съвременното архивно дело са залегнали основните принципи, записани в декрета от 1 юни 1918 г. Разглеждайки положенията за ЕДАФ, издадени досега, ясно е очертана тенденцията към разширяване на кръга от документи, управлявани и контролирани от държавата. Всяко положение е съобразено с конкретните условия на времето, в което е издадено. Във всичките като червена нишка минава марксистското разбиране, че архивните материали са общонародна собственост.

2. Съветските архивисти са призвани не само да съхраняват документите от общото делопроизводство, но да се занимават и с проблемите по опазване и използване на новите видове документи. В този смисъл бариера между държавни и ведомствени архиви няма. Образуващата се документация се приема не само в държавните архиви, но и в тези на ведомствата. Както първите, така и вторите според положението от 1958 г. са постоянни хранилища, съхраняващи документите на Държавния архивен фонд.

3. Въз основа на широката централизация, чиято ефективност практиката доказва, може да се планира работата на архивните органи, залог за най-доброто съхраняване и използване на документите, което се прави на основата на количеството и ценността на документите, отлагащи се в делопроизводството и обработката, извършена в самите учреждения.

4. Настъплението на научно-техническия прогрес е предпоставка за нарастващата документална унификация и интеграция в сферата на управлението и в частност в разработване и внедряване на автоматизирани системи за управление, което ще наложи съответни мерки от страна на управлението на архивите за по-съвършена организация на ЕДАФ.

5. Изложеното в работата показва, че главната задача е да се издигнат на качествено ново ниво принципите, залегнали в декрета от 1 юни 1918 г. — общонародна собственост върху архивите, широка централизация, включване на нови видове документи, появили се в резултат на научно-техническия прогрес, по-непосредствена връзка между държавни и ведомствени архиви и рационална организация по управлението им. Новото Положение за ГАУ узакони архивните учреждения като съюзно-републикански ведомства.¹¹⁴ Същевременно ГАУ на СССР заедно с архивните управления на съюзните републики образуват единно цяло „Държавна архивна служба на СССР“¹¹⁵.

ПРОБЛЕМИ НА ЕКСПЕРТИЗАТА И КОМПЛЕКТУВАНЕТО

Състояние на експертизата и комплектуването до 1958 г.

Архивното дело включва като съставна част и теорията, и практиката на експертизата и комплектуването, поради което напълно естествено е вниманието, което им се отделя. Експертизата определя на основата на разработени от съветското архивознание принципи и критерии за оценка на държавното, политическото, научното, стопанското, културното и практическото значение на документите, които ще се приемат в държавните архиви.

Така че комплектуването на държавните архиви с документи е най-важната страна на експертизата, нейна крайна цел. Съгласно теорията и практиката на архивното дело тя няма конкретно съдържание вън от комплектуването. Изхождайки единствено от основната цел — подбор на документите за постоянно съхранение, — може да се говори за експертиза в сферата на архивното дело. Пред експертизата се поставят и други задачи — да се установят сроковете за запазване на едни или други документи и унищожаване на ненужните. Комплектуването включва още въпросите, свързани не само с приемане, но и с опазване на определените за постоянно съхранение материали. В този кръг от проблеми не маловажно значение има и организацията, и методиката на самия процес на подбор и оформяне документите за приемане в архивите.

В посочения вече декрет от 1 юни 1918 г. на СНК на РСФСР специален параграф забранява правителствени учреждения да унищожават каквито и да са дела, преписки или отделни документи без писменото разрешение на Главно управление по архивното дело.¹¹⁶

Набелязаните от съветската власт мерки спасили от унищожаване и разпиляване много материали на правителствени учреждения от дореволюционна Русия и подпомогнали концентрацията им в държавни хранилища. Постъпленията се съпровождали с разпределение и унищожаване, с определяне значението на документите. Усилията на архивните учреждения били насочени към разработване на единна организация и единна методика за провеждане на експертизата, задължителна за всички архивни учреждения в страната.

Разработването на теоретическите въпроси на експертизата започнало още през 1918 г., когато при Главархива била създадена специална комисия за експертизата в състав: професорите от Московския университет С. Б. Веселовский, В. И. Пичета, М. М. Богословски и представител от Архива на Министерството на външните работи. През януари 1919 г. тя подготвила основните положения на декрета „О храненияи и уничтожении архивных дел“, подписан от В. И. Ленин. На 31 март същата година били съставени и първите инструкции по експертизата.¹¹⁷ С тези документи се полагат теоретическите и организационните основи на експертизата и се поставя начало на единна, задължителна за всички архивни методика за определяне стойността на документите.

Декретът от 31 март 1919 г. посочвал основните и неоспорими критерии за ценността на материалите — тяхното съдържание. В Декрета било казано, че те „като исторически материал“ постъпват в държавните архиви, от тях се унищожават тези, които „нямат значение за изучаване историята, дипломатическите отношения, за политическия, обществен, за икономически и въобще за живота във всичките му проявления“.¹¹⁸

В тази част на Декрета бил формиран новият подход към експертизата и комплектуването — да се съхранява само онова, което може да служи като източник за изучаване „живота в различните му прояви“, т. е. историческите източници. Съвсем ясно е също, че еднородните дела и документи постъпват в архива в един екземпляр и че в държавните архиви се съхраняват не всички материали на учрежденията, а само онези, които имат научно значение, всички останали се унищожават.

В съответствие с Декрета подборът на документите трябвало да се извършва от „разборочные“ комисии, назначавани от ГУАД, в които задължително се включвал представител на учреждениято, чиито дела се оценявали. Така че комисии от органи на отделни ведомства се превърнали в органи на Архивното управление. Експертиза се извършвала само в държавните архиви, които приемали изцяло материалите на учреждения. Този ред бил утвърден със специално положение на Центрархива от 1925 г.¹¹⁹

Декретът въвеждал система от експертни органи (оценъчни комисии, проверочни комисии) за документите на всички архиви и всички учреждения на страната, за да не се допусне необосновано унищожаване. През 1919 г. била издадена Инструкция, включваща необходимите изисквания за оценката на документите в зависимост от тяхното съдържание, време, състояние на документите във фонда и др. Тя съдържала и примерен списък на делата за постоянно съхранение: закони, укази и материали по тяхното разработване, годишни планове, сметки, статистически сведения; материали, отнасящи се до международните отношения, за развитието на промишлеността, селското стопанство и за другите отрасли на народното стопанство, за военните и морски сили на държавата, за науката, културата; данни за религиозни, политически и социални движения, за нравите и бита на населението, документи за социалните и аграрните отношения.¹²⁰

Препоръчвало се особено внимание да се отделя на документите за „изключителни събития и явления на държавния, обществен живот — политически преврати, народни въстания, крупни реформи, народни бедствия и др.“. Забранявало се да се унищожават материали от преди 1811 г. — първата ограничителна дата, по-късно заменена на 1825 г.

Инструкцията изисквала документите да се оценяват не по описи, а чрез щателен преглед на всяка единица „от лист до лист“. Засягали се и други важни методически въпроси, които намират място в издадените по-късно нормативни актове на Центрархива. През 1925 г. излиза Положение „От сдаче архивных материалов Центруархиву и о порядке их отбора для хранения и уничтожения“, две инструкции от

носно работата на комисиите и „Правила постановки архивной части делопроизводства в государственных, профессиональных и кооперативных учреждениях РСФСР.“¹²¹

Теорията и методиката на експертизата в тези пособия били развити и доусъвършенствувани. По-голямо осветление сега получили критериите за определяне ценностите на документите, по-щателно и детайлно била разработена методиката на експертизата. Основен метод при определяне ценността бил непосредственото запознаване с документите.

През 1926 г. в държавните архиви вече постъпват документи от съветските учреждения, фондовете се предавали по установения ред. Създадената практика за оценка на документите само в държавните архиви и чрез непосредствена оценка задържала ненужно дълго време документи, загубили справочното си значение. Проверочната комисия при Управлението на Централния архив не смогвала своевременно да утвърждава описите на документите, отделени за унищожаване. Необходимо било в кратки срокове да се приведат в ред документите и да се използват за народностопански цели.

Недостигът на хартия заставил правителството да вземе нови мерки. През 1928 г. излязло Постановление за срочно изземване на хартия за нуждите на промишлеността.¹²² И тъй като архивните органи не успявали да контролират комисиите за претопяване, били предадени огромни количества, между които и много ценни документи.

Поради икономическата блокада Съветската република изпитвала остра нужда от хартия и архивните органи трябвало да отстъпят от редица изисквания, залегнали в декретите на правителството. На учреденските комисии било дадено право да унищожават документи без разрешение на проверочните комисии, а по-късно била съставена и инструкция „О порядках ликвидации подлежащего хранения архивного материала“. Тя задължавала деловодствата да се освобождават своевременно от материали, които нямат научна стойност, справочно и друго значение и масов и трафаретен характер.¹²³ Но тъй като не били разработени точни критерии за оценката, не малко ценни книжа били унищожени. През 1929 г. излиза „Положение об архивным управлением РСФСР“¹²⁴, отнасящо се до подбора на документите за унищожение и съставяне списъци на основните видове документи. Според него те се разделяли на такива с постоянен срок и документи с временен престой в архивите. Предвиждали се строги мерки срещу унищожаване на материали с по-ранна дата от 1825 г.

За особено важни документи, като тези от Първата световна война, Великата октомврийска социалистическа революция, Гражданската война и чуждестранната интервенция, се съставят списъци, в които точно се указва кои от тях могат да бъдат унищожени. Съгласно Положението всяко учреждение се задължавало да разполага с комисия, назначена от ръководителя на учреждението, в състава на която влизал и представител от Архивно управление.

Голямо значение за развитието на теоретическите възгледи за ролята на експертизата при формиране Държавния архивен фонд имал Вторият конгрес на архивистите на РСФСР. На него било отбелязано, че „рационално организиране на съветските архиви е немислимо

без огромна предварителна работа по отделяне от архивните фондове натрупаните в тях материали, които нямат нито практическо, нито историческо значение, прикриващи от изследователя исторически ценните документи“. Само при едно предварително отсяване е възможна научна класификация на документите, тематично описание на архивите и свързано с това планомерно и всестранно изучаване. Вниманието към специалните списъци със сроковете за опазване значително се засилило, а Положението от 1929 г. ги изтъквало като основно справочно пособие на експертизата. Последните трябвало да включват „дела и документи, които се разделят: 1) подлежащи на постоянно съхранение; 2) временно и 3) за унищожаване“.¹²⁵

Положението от 1929 г. задължавало всички учреждения, предприятия и организации да съставят списъци на делата, като използват Инструкцията на Центрархива от 3 октомври 1928 г. „О составлении перечней для документов ведомств и организаций с указанием сроков хранения“¹²⁶. То препоръчвало списъците да се съставят съобразно структурата на учреждението, а сроковете да се определят от значението на документите.

Лошото състояние на книгата в народните комисариати и в централните учреждения, контролирани от ГУАД, става причина да се вземат нови мерки. На 5 февруари 1936 г. излиза „Постановление об учреждении архивного дела народных комисариатов и центральных учреждений СССР“. Според него в състава на архивите могат да се включват: „а) документи, отразяващи съществени страни от работата на учрежденията, условията на труда, бита на работници и служещи от сферата на народното стопанство; б) документи, имащи научно и историческо значение, и в) документи, предназначени за оперативна работа“. Всички останали трябвало да се извадят не по-късно от 1 август 1936 г.¹²⁷

Постановлението задължавало народните комисариати и централни учреждения да съставят списък на „дела и материали, подлежащи на запазване в архивите на комисариатите със сроковете за тяхното съхранение и списък на делата за предаване на Централното архивно управление“. Това изискване било особено важно, тъй като определял онзи комплекс от документи, който задължително се концентрира в държавните архиви. Така че Постановлението отразявало новия подход в работата на Централното управление на архивите от това време. Опитът бил отразен в архивния периодичен печат. Изказвали се различни съображения относно методите за оценка на документите и тяхното значение, набелязвали се пътищата за осъществяването им.¹²⁸

Първите две десетилетия в историята на експертизата били години, през които се установяват най-актуалните и с най-голямо значение проблеми. Разработват се и теоретическите въпроси на експертизата, набелязват се основните методи на работа по определяне на стойността на документите. Практическата работа показвала сложността на проблемите и необходимостта от по-нататъшни теоретически изследвания.

С оглед на тези направления и новите исторически условия в началото на 40-те години се набелязват и осъществяват важни организационни и научно-методически мероприятия. Така на 29 март 1941 г.

СНК на РСФСР утвърждава „Положение о Государственном фонде СССР“ — особено важен закон, регулиращ основните моменти на архивното дело в страната. Но и в него експертизата се разглежда като метод „за определяне документите, неподлежащи за съхранение“.

На 18 април 1941 г. била утвърдена „Инструкция для документов неподлежащих сохранению в государственных архивов“. Наред с регламентиране на организацията тя съдържала важни положения от теоретичен характер. За първи път тук намират място системата от принципи и критерии относно стойността на документите — „Основные принципы научно-теоретического и практического значения документов“. Те изисквали исторически подход и комплексна преценка на съдържанието на документите с оглед историческите условия, в които действа дадена институция, автор, езикови, палеографски и други особености.

Недостатък на Инструкцията било изискването за „непосредствена оценка“, изразяваща се в: „а) проучване на документите по всички признаци с оглед определяне научно-историческото и практическо значение; б) установяване сроковете за съхраняване и определяне ненужните за опазване документи“. Изискванията били големи, но неосъществими при тогавашните условия и тя не била приложена в практиката поради започналата наскоро война.

Както Инструкцията, така и Положението за ЕДАФ разглеждали експертизата главно за освобождаване от ненужните материали. Много по-късно разработените нормативни актове относно стойността на документите се прилагат и бележат крачка напред в неговата история.

В периода 1956—1957 г. архивните органи изготвили редица нормативни актове и методически пособия, в които била синтезирана многогодишната практика. Задачите на експертизата се формулират като подбор на документите за унищожаване. С Правилата се забранявало унищожаване на каквито и да били документи без разрешение на архивните органи, но допуснали в отделни случаи министерства и ведомства, разполагащи със свои списъци, самостоятелно да решават съдбата на документите.

Осъщественият през втората половина на 50-те години мероприятия по отношение на експертизата бележат значителен напредък. Но постигнатото се осъществявало чрез усъвършенстване на стари методи, което, макар и полезно, не създавало условия за прелом, какъвто времето налагало.

Върху по-нататъшния ход на събитията влияние оказало Постановлението на Министерския съвет на СССР от 7 февруари 1956 г., което задължавало всички учреждения да приведат в ред своите документи. Тогава били констатирани сериозни недостатъци както по подбора, така и по отчета и съхранението им. Тяхното отстраняване изисквало съществени промени в методите на архивното дело. През 1957 г. във връзка с реорганизация на промишлеността държавните архиви приели документите от ликвидиранията министерства. Това интензивно комплектуване поставило с цялата острота въпроса за условията на подбора на документите.

Разработените през 1957 г. списъци на типовите документи представлявали крачка напред в методиката и практиката на експертизата. Притежавайки редица достоинства, те имали и недостатъци — дублиране на статии в различните раздели, нееднакви срокове за еднородни материали, нелогично дългосрочно опазване на редица документи и др.¹²⁹

В архивния периодичен печат през 1956—1957 г. както в центъра, така и в някои републики — Украйна, Армения, Узбекистан, се появили статии и съобщения по въпросите на експертизата. Най-голямо значение между тях имала работата на К. Г. Митяев „О принципах и критериях научной экспертизы ценност идокументальных материалов и их применении“, излязла през 1958 г.¹³⁰

Издадени били правила за експертизата и за работата на районните държавни хранилища, за архивите на учрежденията.¹³¹ Немалка роля изиграло и Постановлението на МС от 7 февруари 1956 г., което задължавало да се приведат в ред документите, определени за съхранение.

Оживеното обсъждане на експертизата през 1956—1957 г. намерило отражение в архивната периодика. В сп. „Исторический архив“, в научно-информационните бюлетени на Главно архивно управление и архивните отдели на съюзните републики се появили редица статии и съобщения за експертизата. Най-голямо значение имала публикацията на К. Г. Митяев „О принципах и критериях научной экспертизы ценности документальных материалов и их применении“, излязла в 1958 г.¹³² В нея се обосновава формулиралата се система от принципи и критерии за експертизата, най-голямо значение между които има съдържанието на документите. Подобни въпроси се разглеждат и в книгата на Н. А. Орлова „Экспертизы научной и практической ценности документальных материалов ГАФ СССР“¹³³.

От казаното е ясно, че през втората половина на 50-те години експертизата бележи значителен напредък — формулирани били принципите на експертизата и критерии — едно от най-важните постижения от това време. Методическите изисквания дали тласък за развитието на теоретически и организационни въпроси.

Експертизата и комплектуването в периода 1958 г. до наши дни

Преустройството в експертизата и комплектуването в края на петдесетте години се налага от промените в съветското архивно дело. Същевременно специфични и характерни само за тези две дейности причини изискват преоценка и промяна на стари схващания и процедури — неимоверно нарастване на архивните материали, броят на делата вече достига четири милиона за година; полистният преглед и пофондово комплектуване в това море от документи са немислими и акцентът все повече се премества от „унищожаване на непотребни материали“ към „съхраняване на пълноценни архивни документи“.¹³⁴

Необходимото обновление било фиксирано в редица нормативни документи, издадени през 1956—1958 година, а именно: „Правила о

работе учрежденских архивов“, „Основные правила о комплектовании государственных архивов СССР“ и др. Най-важното в тази поредица от разпоредби е издаденото на 13 август 1958 г. „Положение о Государственном архивном фонде Союза ССР“, в което се внасят сериозни изменения в областта на експертизата и комплектуването.¹³⁵

В новото положение разделът за експертизата е оглавен „Определяне състава на документалните материали на Държавния архивен фонд на СССР, подлежащи на запазване, и редът за подбора на документите за унищожение“. Подобна формулировка възстановява правилното разбиране на експертизата, поставяйки ударението върху подбора на документите за запазване.

За по-голяма съгласуваност между експертиза и комплектуване Положението задължава ГАУ да подготви съответна методика, както и списъци на документите със срокове на съхранение. Тази мярка била насочена към премахване на една от най-големите слабости, характерни за периода до 1958 г. — разрива между тези две дейности. В тази връзка започва да се уточнява и кръгът от институции, чиито документи се изключват от състава на държавните архиви; контролът върху незначителните учреждения влиза в задълженията на съответните по-висшестоящи инстанции и др. Така че в края на петдесетте години се стигнало до следните най-общи резултати:

- установени били категориите документи, които постъпват на постоянно съхранение;

- изготвени били списъци на документи за държавно съхранение, между които най-голям дял се пада на тези от съветския период, представляващи в края на 60-те години 90% от общия обем на ДАФ.

Като основно средство за комплектуване на пълноценен Държавен архивен фонд се утвърждават описите на документи с постоянен срок на съхранение и др.¹³⁶

Предвидените мерки целели не само да наложат новите направления по отношение експертизата и комплектуването, но и да бъдат бариера срещу стари грешки и слабости.¹³⁷ С Положението от 1958 г. естествено не се решавали всички проблеми, но то представлява по-врат, наложен от новите условия на работа. Процесът на усъвършенстване продължава, което е напълно естествено за един динамичен комплекс, какъвто е архивното дело.

През 1960 г. се внасят известни промени в реда и начина на комплектуване. Документите били разделени на две групи — документи, които попълват състава на държавните архиви, и такива, които не се приемат на държавно съхранение. Това деление било извършено въз основа на значимостта и ролята на учреждението, в народното стопанство, в държавния и обществения живот.

Подобни списъци се съставяли и на сложни по функции учреждения и организации, не по-низши от областни звена. Те се използвали за систематичен подбор на документи и дела, което прави работата по-целесустремена и организирана, експертизата — по-качествена, осигурявало се и опазването на ценните в политическо, научно и практически отношение документи.¹³⁸

В началото на 60-те години остро се чувствувала нуждата от теоретически обобщения на натрупания положителен опит. Удачна фор-

ма в това отношение била дискусията, проведена на страниците на списанията „Вопросы архивоведения“ и „Вопросы истории“. Главно внимание в тях се отделяло на методите и формите на експертизата и комплектуването. Оценките на специалистите по тези проблеми били различни. Някои от участниците считали, че комплектуването не е на нужната висота, че то се свежда до случайни постъпления, че през 30—40-те години в държавните архиви постъпвали документи от всички действащи учреждения, поради което хранилищата се пълнели с малочислени и незначими документи, и др.¹³⁹

Много специалисти поддържали мнението, че в архивите се съхраняват повече материали.¹⁴⁰ Доводите за подобно твърдение били, че в обобщаващите документи информацията не съвпада с тази, която съдържат отделните книжа, в една или друга степен са отразени в обобщаващи документи; такова отношение към източниците на информация би наложило напълно погрешен принцип — този за механично поглъщане и отражение.

— Масовото унищожаване на преписката обеднява архивните фондове и на историка се налага да търси помощта на други източници;

— унищожаване на документацията на низшите звена отнема възможността за разработване на местна история и т. н.

Върху тези позиции, чиито постановки не бива да се абсолютизират в условията на лавинообразното нарастване (и с не по-малки темпове на остаряване) на информацията — се издига изискването за съхраняване повече документи, отразяващи многообразието на живота.

Друго становище защитават И. П. Губенко, Б. Г. Литвак, В. В. Максаков, С. Т. Плешаков, А. Д. Степанинский, К. И. Рудельсон,¹⁴¹ които считат, че към масовата документация трябва да се подхожда диференцирано, без излишни резерви и без ненужен респект.¹⁴² Те препоръчват контрол върху този род учреждения по отношение на дело-производство и ангажиране обществените организации с опазване на документите.¹⁴³

Третото гледище принадлежи на колектива от ГАУ — Е. В. Елпатиевский, В. Г. Коленкина, В. В. Цаплин, които считат, че голямото количество документи не само не дава пълна представа за функциите на фондообразувателя, но в много случаи я изопачава, защото в огромното количество документи не могат да изпъкнат достатъчно ясно ценните; необходимо е следователно да се подбере най-ярката, най-характерната за дадено учреждение документация. Внедряването на това гледище е и икономически изгодно, тъй като няма да се влагат средства за построяване на нови хранилища; безсмислено е също да се съхранява документацията на огромната мрежа от местни учреждения с второстепенно значение, тъй като тяхната документация е незначителна.¹⁴⁴

Надделява мнението на ГАУ, което най-синтезирано и най-ярко е изразено с изискването „по-малко документи — повече информация“. Подобно гледище има перспективи, макар да е трудно да се направят съвместими тези екстремуми; експертизата трябва да се провежда в съответствие с функциите на фондообразувателя, което не означава

автоматически документите на всички низови организации да се унищожават. Съхраняваните дела и документи трябва да бъдат в минимално количество.

Дискусията помогнала за решаване на редица въпроси относно сферата на действие на архивните органи, върху качеството на архивната работа, методите за оценка на документите и т. н.¹⁴⁵

Основно звено в системата на експертизата е комплексната оценка на взаимосвързани документи с оглед природата, съдържанието, функциите на фондообразователя; уточнени са критериите за подбор на документите, както и източниците за комплектуване; разработена е методика за подбор на материалите от различни ведомства и на различни територии, съставени са списъците, подлежащи на задължително съхранение.

Вече могло да се премине и към перспективно комплектуване, една многообещаваща форма на работа в съветското архивно дело:¹⁴⁶ редът и показателите на комплектуването се установяват от ГАУ, като основните изисквания се изразяват в приемане на документи, отразяващи развитието във всички направления на живота от ведомствени, градски и районни институции и от частни лица.

Самият план за комплектуване е съставна част от перспективния план на архивното дело; текущите планове се изготвят от архивите, а перспективните — както и контролът върху тяхното изпълнение — от висшестоящите органи; всеки архив от автономен, съюзнорепубликански, краев, областен мащаб съставя и две сводни таблици — за учрежденията, чиито документи подлежат на държавно приемане, и за количеството документи, които ще предават на съхранение.¹⁴⁷

Положителният практически и теоретически опит бил зафиксирани в нормативни документи, които доразвиват и утвърждават съвременните разбирания за експертизата и комплектуването.

В тях като червена нишка се прокарва идеята, че това е особен вид дейност, призвана да отстрани грешките при комплектуването. Тази методика ще ориентира учрежденията към експертизата, чиято основна цел и съдържание е предаване на документите в учрежденийските архиви, а не, както преди, изключително в държавните архиви; важно значение има и квалификацията на специалистите по отношение подбора на ценните документи и тяхното по-нататъшно съхранение.¹⁴⁸

В излязлото на 25 юли 1963 г. постановление „О мерех по улучшению архивного дела в СССР“ Главно архивно управление се задължава да разработи Единна държавна система за делопроизводството на учреждения и предприятия. Съхраняването на типовите документи в държавните архиви и на документите във вид на фотокопия също намират място в него.¹⁴⁹

Неговите постановки са конкретизирани на Третата конференция на съветските архивисти, проведена през 1964 г., на която се разглеждат и въпросите на експертизата и комплектуването; особено внимание се отделя на рационалното използване и съхранение на съвременната документация — рожба на научно-техническия прогрес — кино и фотодокументи, звукозаписи, научно-техническата документация, перфокарти, електрографични копия и др.¹⁵⁰

Проведени били и редица експерименти за комплексна оценка по системата на взаимосвързани документи, за прецизиране методиката на подбор на документите; определени са критериите за различните източници и за отделни видове документи — относно личния състав, граждански въпроси и други документи, които се приемат в държавните архиви след период от 40 до 75 години; кино-фотодокументите и звукозаписите — след пет години; разните видове научно-техническа документация от десет до двадесет и пет години и др.¹⁵¹

В резултат на тези мерки в държавните архиви пресекнал потокът от малоценни материали; научно била обоснована методиката за подбора в различните ведомства, съставени са списъци на документите, подлежащи на приемане в архивите и др.¹⁵²

По този начин се създава добра основа за комплектуване, което позволява да се въведе ред по отношение на документите за постоянно съхранение във ведомствата независимо от сроковете им за предаване в държавните архиви; постепенно се изменя и качественият състав на ведомствените архиви с нарастване количеството и състава на архивния материал за постоянно съхранение.¹⁵³

Друг проблем освен експоненциалното нарастване на информацията, с който трябвало да се справят архивите, е бързото остаряване на информацията; това налага да се търсят пътища за оптимално съкращаване на сроковете за съхранение на такъв вид материали във ведомствените архиви.¹⁵⁴

В съюзните републикански, краевите и областните държавни архиви се създали специални отдели за комплектуване и за ведомствени фондове, в чиято компетенция влиза кръгът от учреждения, документи, които подлежат на държавно съхранение, контролът върху дейността на различните институции. Те следят за провеждане на единна политика в областта на експертизата и комплектуването, контролират класификацията на документите и т. н.

Разделянето на документите съобразно ценността на съдържащата се информация позволява вниманието да се насочи върху основните видове, а подборът да се извършва непосредствено в края на делопроизводствената година. С прилагане на новия подход към експертизата в различните учреждения и подразделенията им осигуряват документи, които отразяват функциите на тези подразделения, а не само на централните ведомства.

За решаване теоретическите въпроси на архивното дело бил създаден Всесъюзен научноизследователски институт по делопроизводство и архивно дело (ВНИИДАД). В него се разработват критериите за подбора на материалите с повтарящо се съдържание — планове, отчети и пр., рационализиране на постановката на делопроизводството, научната обосновка на подбора на документите и др.

В областта на експертизата и комплектуването са валидни няколко общи положения:

- признаване на тясната връзка между теоретичното и конкретно практическо изворознание;
- необходимост от широко използване на теоретическите достижения;
- уточняване на категориите учреждения, в чийто състав се намират документи, подлежащи на държавно запазване;

— периодично уточняване състава на документалните материали за съхранение и др.¹⁵⁵

През периода 1973—1975 година във всички централни държавни архиви се създават отдели за ръководство и координация на работата им, за осигуряване съхранението на документите и отдели за отчет на архивните фондове.¹⁵⁶

Показател за голямото внимание по отношение съхраняването на архивните материали е и проведеното заседание на Колегията на ГАУ през февруари 1975 г. На него били взети решения за опазване на документите и книжните фондове както в централни държавни архиви, така и в специално създадените за тази цел към тях научни библиотеки.¹⁵⁷

Продължава и активната дейност по разработване на различни проблеми на архивната теория от страна на ВНИИДАД. В резултат на задълбочената научноизследователска работа били подготвени и обнародвани редица методически пособия. През 1971 г. излизат от печат „Унифицирани системи за документация. Основни положения“, „Схема на организационно-разпоредителната информация. Основни положения“, „Теория и практика на експертизата на документите и тяхното комплектуване в държавните архиви на СССР“, „Основи на подбора на научно-техническата документация за държавно съхранение“, бора на научно-техническата документация за държавно съхранение“, държание“, „Методически препоръки за подбора на документите от личен произход“, „Списък на документите, подлежащи на приемане в държавните архиви на СССР“, „Основные положения о ЕГСД“ (Единая государственная система делопроизводства) и др.

С издаване на основните положения на ЕГСД и списъка на документите за държавно съхранение връзката между държавните и ведомствените архиви става по-тясна, защото са изработени с оглед предложенията, препоръките и нуждите на ведомствата във всекидневната им работа.

За затвърдяване контакта между държавни архиви и ведомства способствува и методическата помощ по отношение прилагането на ЕГСД. Това дава основание да се разгледат по-подробно последните две методически пособия, още повече, че те представляват част от единната система на научно-справочния апарат.

„Списъкът на документите, подлежащи на приемане в държавните архиви“, представлява обобщаващ документ — опис на архивните документи, влизащи в състава на ДАФ; той сумира натрупания опит в тази област; документите, включени в списъка, са разделени на големи групи, които биха могли да се разглеждат като комплекси от документални системи и подсистеми, образувани във всички направления на обществената практика; запазва се и общата класификация на документите, а това предполага и запазване на функционално-отрасловия принцип като водещ; в Списъка документите са разделени на две основни групи — управленческа документация и специфична документация. Макар обемът на втория вид да е значително по-малък, на него се отделя място, не по-малко от това на първия.¹⁵⁸ Разбира се, той не е окончателен, но е добра основа, която може да се доусъвършенствува.¹⁵⁹

Друго методическо пособие с оглед подобряване работата с документите са „Основные положения Единой государственной системы делопроизводства“, която се експонира на международната изложба „ИНТЕРТЕХНИКА“, състояла се в Москва през 1975 г.¹⁶⁰

Тези „положения“ играят ролята на основополагащ документ на системата, свод от правила, нормативи и препоръки, представляващи завършен цикъл за документационно осигуряване на управленческата дейност. Те са насочени към подобряване на постановката в делопроизводствата на учреждения, организации и предприятия¹⁶¹ и са своего рода типов проект, тъй като представляват инструкция по делопроизводството, готова за прилагане във всяко ведомство, предприятие, организация. В ЕГСД са установени категориите документи, подлежащи на задължително съхранение — подробен списък, в който са указани сроковете за съхранение; предвидени са и възможности за механизано търсене на информация, на съвременните изисквания за регистрацията им ЕГСД формира и общи правила за документиране на управленческата дейност, установява границите и сферите на действие и правния им статут.¹⁶²

И така, правейки характеристика на постигнатото в теорията и практиката на експертизата и комплектуването, би могло да се каже, че принципите, методите и критериите на експертизата са сравнително добре разработени; в същото време постигнатото в сферата на теорията и практиката се възприема като динамично развиващ се комплекс, отчитащ изискванията на научно-техническата революция. На сегашния етап ясно са определени задачите по осигуряване с ретроспективни документация пуждите на обществото в най-широк аспект.¹⁶³

Развитието на експертизата и комплектуването и съвременното им състояние позволяват да се направят някои изводи относно постиженията и проблемите в тази област:

1. Ленинските декрети по архивно дело бележат началото на качествено нов подход по отношение ценността на документите, на научен подход при подбора им за държавно съхранение с оглед нуждите на социалистическата държава.

2. Комплектуването на ДАФ с пълноценни документи е главна задача; неговото качество зависи от качеството на оценка на документите, т. е. от експертизата.

3. Централизацията на архивното дело вече се схваща като понятие с повече измерения, отколкото през първите години на съветската власт. Тя сега означава не само концентрация на документите в мрежа от държавни архиви, колкото наличието на общи научно-методически основи в организацията на подбора и съхранение на документите, тяхното разпределение между държавните архиви и други хранилища, единни отчети на документите и т. н.

4. В областта на теорията особено значение има научната обобщавка за начина на подбора на документи, подлежащи на държавно съхранение. По отношение методиката — усъвършенствуване методите за подбора на документите с повтарящо се съдържание. Една от практическите задачи на експертизата на базата на теоретическите обобщения и детайлно разработване на методиката и организацията на

работата е рационално да се определи кръгът от приеманите в държавните архиви документи в условията на постоянно нарастващия поток от информация.

5. Централизацията създава възможност за една система от експертни органи, които да контролират и предпазват от разхищения ценни документи, да организират планомерно комплектуване на ДАФ. Най-висша инстанция в това отношение е Централната експертно-проверочна комисия при ГАУ и експертно-проверочните комисии към съответните архивни управления в съюзните и автономни републики и експертните комисии към местните архивни органи.

6. В условията на научно-техническата революция съветските архивисти намират нови форми, нови принципи и методи за оценка на документите и комплектуването; същевременно, за да се решат проблемите, които поставя нарастващата информация и нейното остаряване, ще се ползват и от постиженията на научно-техническия прогрес.

* * *

В заключение към работата могат да бъдат резюмирани основните изводи и оценки:

1. В основата на съвременната организация на архивното дело са залегнали най-важните принципи, прокламирани в Ленинския декрет от 1 юни 1918 г. — централизация и общонародна собственост на документите. Тяхното развитие представлява тенденция към непрекъснато усъвършенствувание организацията на архивното дело.

2. Принципът за централизация се реализира чрез организиране и поддържане на система от държавни и ведомствени архиви, рязка граница между които няма; и двата типа се разглеждат като хранилища с постоянен състав от документите на Държавния архивен фонд. Възприетата централизация позволява да се планира дейността на архивите, да се извършват теоретически и методически изследвания, чиято роля в съвременната епоха особено много нарасна; тези изследвания се осъществяват от създадения Всесъюзен научноизследователски институт по документознание и архивно дело (ВНИИДАД).

3. Принципът за общодържавната собственост се изразява най-пълно посредством правата на Главно управление на архивите като общосъюзно ведомство, пряко подчинено на Министерския съвет на СССР; като държавна институция на архивите Главното управление се съобразява с политиката на пролетарската държава, която най-добре изразява и обслужва интересите на съветския народ; като общонародна собственост архивите служат на съветския патриотизъм, на пролетарския интернационализъм, на развитието на световната социалистическа революция.

4. Анализът показва, че е налягала необходимостта за едно ново уточнение състава на Държавния архивен фонд и нова постановка за мястото и ролята на Главно архивно управление сред висшите държавни учредения на СССР.

5. Експертизата и комплектуването показват по-слаба динамичност в своето развитие. Най-активно техните проблеми се решават на съвременния етап в изпълнение на постановлението на Министерския съвет на СССР от 13 август 1958 г.

6. Как да се развият още по-пълно основните принципи, върху които се гради съветското архивно дело, как оптимално да се реализира изискването „по-малко документи — повече информация!“, как архивите по-добре да служат на класовите интереси на пролетарията — в национален и световен мащаб, как да се справят с „двуострия меч“ на научно-техническия прогрес — това са основните проблеми пред съветското архивно дело в съвременния етап.

Направените изводи предполагат висока оценка и определят ценността на опита, който социалистическото архивно дело ще възприеме от съветските архивисти; такава беше и целта на настоящата работа — не просто да се изследва съвременното съветско архивно дело, но и да се покаже универсалността на основните, определящи моменти на съветския опит и в тази област на човешката практика.

- ¹ Ф. И. Долгих. Итоги работы архивных учреждений в свете решения XXV съезда КПСС. — СА, 1975, кн. 3, с. 7—14.
- ² Г. А. Дремина. Основные периоды организации ГАФ СССР (1918—1970). — Труды МГИАИ, т. 2, М., 1972, с. 9—30.
- ³ В. И. Вяликов. Советское архивное строительство на современном этапе. — Труды МГИАИ, с. 31—47.
- ⁴ А. И. Азаров. К пятидесятилетию централизованного архивного дела в Белорусской ССР. — Советские архивы, 1972, кн. 6; В. И. Вяликов. Об архивном строительстве в РСФСР (1918—1925). — Советские архивы, 1968, кн. 1; Б. М. Варк-кин. Архивное дело в Эстонской ССР. — Советские архивы, 1975, кн. 6.
- ⁵ Центральный государственный архив древних актов — 125 лет. — Советские архивы, 1977, кн. 3.
- ⁶ Перечень типовых материалов, образующихся в деятельности народных комиссариатов и других учреждений, организаций и предприятий СССР с указанием сроков хранения материалов. М., 1943; Правила экспертизы научной и практической ценности документальных материалов в ГА. I, 1957; Примерные списки учреждений, организаций и предприятий, материалы которых подлежат приему в государственные архивы СССР. М., 1960 и др.
- ⁷ А. В. Ематьевский, Т. Н. Коменкина, В. В. Цапмин. Научные основы экспертизы ценности документальных материалов советской эпохи и комплектование ими государственных архивов. — Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. Ч. 1. М., 1965, с. 28—71.
- ⁸ Труды ВНИИДАД, т. 4, ч. 1, 2. М., 1974.
- ⁹ Исторический архив, 1956, кн. 5, с. 225.
- ¹⁰ Ю. Ф. Кононов. Из истории организации и комплектования Государственного архива бывшей Российской империи. — Труды МГИАИ, т. VIII, М., 1957, с. 279—354.
- ¹¹ Сборник декретов РСФСР. Петроград, 1928, 17, с. 244.
- ¹² В. И. Ленин. Соч. Т. 32, с. 40.
- ¹³ М. П. Ирошников. Опубликовано советским правительством в 1917—1918 гг. тайных дипломатических документов. — В: Археографический ежегодник за 1963 г., М., 1964, с. 213—214.
- ¹⁴ И. Л. Маяковский. Очерки по истории архивного дела в СССР. Т. I. М., 1960, с. 326—333.
- ¹⁵ По този въпрос вж. по-подробно: В. В. Максakov. Архивное дело в первые годы советской власти. М., 1959, с. 20.
- ¹⁶ В. В. Максakov. История и организация архивного дела в СССР (1917—1945). М., 1969, с. 49—50.
- ¹⁷ К пятидесятилетию архивного дела. М. 1968, с. 10—12.
- ¹⁸ По-подробно вж. Н. В. Бржостовская. Деятельность губернских архивных комиссий о создании исторических архивов. — ГМГИАИ, т. 5, с. 79—119.
- ¹⁹ К пятидесятилетию архивного дела, с. 14—16.
- ²⁰ В. И. Вяликов. Об архивном строительстве в РСФСР (1918—1925). — Советские архивы, 1968, с. 32—33.
- ²¹ В. В. Максakov. Цит. съч., с. 65.
- ²² И. Р. Прокопенко. Центральный архив Октябрьской революции СССР — пятьдесят лет. — Советские архивы, 1970, 5, с. 4.
- ²³ К пятидесятилетию архивного дела, с. 20.
- ²⁴ В. В. Максakov. Организация бывших частновладельческих предприятий и фондов личного происхождения в СССР. — Исторический архив, 1957, кн. 2, с. 145—147.
- ²⁵ А. К. Душенькин. К пятидесятилетию ЦГАКА. — Советские архивы, кн. 3, с. 44.
- ²⁶ И. Р. Прокопенко. Центральный архив Октябрьской революции СССР — пятьдесят лет. — Советские архивы, 1970 кн. 5, с. 4.

- ²⁷ В. Г. Фролов. Центральный государственный архив кинодокументов — 50 лет. — Советские архивы, 1976, кн. 6, с. 32.
- ²⁸ А. В. Чернов. Госархив РСФСР. — ТМГИАИ, 1948, т. 4, с. 68.
- ²⁹ Е. В. Максак. История и организация архивного дела СССР, с. 128—137.
- ³⁰ СУ РСФСР, М., 1920, с. 386.
- ³¹ УССР, Киев, 1918, № 34, с. 395.
- ³² А. И. Азаров. Архивное дело в Белорусской ССР. — Советские архивы, 1972, кн. 6.
- ³³ А. П. Авакян. История организации ЦГИА Грузинской ССР. Л., 1939, с. 18.
- ³⁴ ДАФ на РСФСР и другие съюзи републики са еднини комплекси от документи по история на съответните републики. От 1929 година наред с тях се появява и нова група документи — фондове от общосъюзно значение.
- ³⁵ В. И. Вяликов. Цит. съч., с. 35—36.
- ³⁶ В. В. Максак. Цит. съч., с. 155—156.
- ³⁷ А. В. Чернов. Цит. съч., с. 68—69.
- ³⁸ К пятидесятилетию архивного дела, с. 21—25.
- ³⁹ В. В. Максак. Организация архивных фондов бывших частновладельческих предприятий и фондов личного происхождения в СССР. — Исторический архив, 1957, кн. 5, с. 141, 143, 146—147, 151.
- ⁴⁰ Ф. И. Долгих, А. В. Алпатьевский, А. П. Пшеничный. Развитие ленинских принципов организации архивной службы в СССР и задачи по усовершенствованию управления архивного дела на современном этапе. — Советские архивы, 1968, кн. 4, с. 5.
- ⁴¹ В. В. Максак. Архивы и архивное дело СССР в годы Великой Отечественной войны (1941—1945). — Вопросы архивоведения, 1961, кн. 2.
- ⁴² Вж. по-подробно Г. А. Белов. Основные итоги и перспективы архивного строительства в СССР. — Исторический архив, 1958, кн. 3.
- ⁴³ К пятидесятилетию архивного дела, с. 56.
- ⁴⁴ Там же, с. 57—67.
- ⁴⁵ По-подробно вж. Материалы на XXI конгрес на КПСС. С., 1961.
- ⁴⁶ Вопросы архивоведения, 1961, кн. 3, с. 4—8.
- ⁴⁷ Вж. Постановление вв. Вопросы архивоведения, 1963, кн. 3, с. 3.
- ⁴⁸ Все наши силы — выполнению постановления Совета министров Союза СССР, 25 июля 1963 года. — Вопросы архивоведения, 1963, кн. 4, с. 5.
- ⁴⁹ В. В. Левшин. Архив АН СССР (250 лет его создания). — Советские архивы, 1974, кн. 2, с. 23.
- ⁵⁰ Некоторые итоги выполнения постановления Совета министров Союза СССР „О мерах улучшения архивного дела в СССР“. — Вопросы архивоведения, 1964, кн. 1, с. 4.
- ⁵¹ Рекомендации научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. — Вопросы архивоведения, 1954, кн. 3, с. 20—22.
- ⁵² Ч. Г. Горфенн, И. И. Носова, Н. А. Щербакова. С трибуны научной конференции архивистов РСФСР. — Вопросы архивоведения, 1964, кн. 2, с. 38, 43.
- ⁵³ История на КПСС. С., 1970, с. 342—343, 531.
- ⁵⁴ Ф. И. Долгих, А. В. Елпатьевский, А. П. Пшеничный. Цит. съч., с. 10.
- ⁵⁵ Материалы на XXIII конгрес на КПСС. С., 1966, с. 119.
- ⁵⁶ А. С. Варигиш. Перспективы и ближайшие задачи ВНИИДАД. — Советские архивы, 1967, кн. 4, с. 48, 51.
- ⁵⁷ Постановление ЦК КПСС „О мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в коммунистическом строительстве. — Вопросы архивоведения, 1967, кн. 9, с. 8—9.
- ⁵⁸ Г. А. Белов. Задачи архивных учреждений в новой пятилетке. — Советские архивы, 1971, кн. 2, с. 4; О работе советских архивных учреждений 1966—1970 гг., — Советские архивы, 1971, кн. 3, с. 7.
- ⁵⁹ О работе советских архивных учреждений. — Советские архивы, 1971, кн. 3, с. 5.
- ⁶⁰ Г. А. Белов. Задачи архивных учреждений, с. 4, 7.
- ⁶¹ По-подробно вж. XXIV конгрес на КПСС. Доклады и решения. С., 1971.
- ⁶² Ф. И. Долгих. Итоги работы, с. 5—6.

- ⁶³ Материалы на XXV конгресс на КПСС, С., 1976.
- ⁶⁴ Конституция (основной закон СССР). — Правда, 4 апр. 1977.
- ⁶⁵ Ф. И. Долгих. Цит. съч., с. 7.
- ⁶⁶ Советские архивы, 1980, кн. 4, с. 6.
- ⁶⁷ Советские архивы, 1981, кн. 3, с. 9.
- ⁶⁸ Н. Р. Прокопенко. ЦГАОР — 50 лет. — Советские архивы, 1970, кн. 5, с. 8.
- ⁶⁹ Н. Р. Прокопенко. Цит. съч., с. 8—9.
- ⁷⁰ Н. Р. Прокопенко. Цит. съч., с. 10—11.
- ⁷¹ Путеводитель ЦГИА. М., 1958; Государственные архивы СССР, с. 9—16.
- ⁷² Ф. Е. Кузнецов. Фонды Центрального государственного военного архива и их научное использование. — ТМГИАИ, 1948, т. 4.
- ⁷³ Государственные архивы СССР, с. 22—23; И. Н. Соловев. 250-лет архива Военно-морского флота. — Советские архивы, 1973, кн. 6; Т. Г. Коленина, О. Н. Тягунов. Основные направления в деятельности Центральныx государственных архивов СССР. — Советские архивы, 1973, кн. 4.
- ⁷⁴ Государственные архивы СССР, с. 51; Л. Н. Кривошеин, И. Федусенко. Об использовании кинофото документов. — Вопросы архивоведения, 1963, кн. 3.
- ⁷⁵ Путеводитель ЦГАЛИ. М. 1960; Государственные архивы СССР с. 46.
- ⁷⁶ А. Ф. Горленко, А. М. Иванов. Основные принципы фондирования документальных материалов в ЦГАКА. — Исторический архив, 1956, кн. 1; В. Г. Фролов. ЦГАКА — 50 лет. — Советские архивы, 1976, кн. 6; Государственные архивы СССР, с. 43.
- ⁷⁷ К пятидесятилетию, с. 67.
- ⁷⁸ Архивные учреждения к XXIV съезду КПСС. — Советские архивы, кн. 2, с. 17.
- ⁷⁹ Государственные архивы СССР, с. 51.
- ⁸⁰ Н. Р. Прокопенко, А. Г. Федосов. Основные направления работы ЦГАОР СССР. — Вопросы архивоведения, 1965, с. 3; Десятилетие Центрального государственного архива народного хозяйства СССР. — Вопросы архивоведения, 1971, кн. 4, с. 3—4; Некоторые итоги работы ЦГАНХ СССР. — Вопросы архивоведения, 1964, с. 17—18.
- ⁸¹ А. С. Малитиков, О. Н. Тягунов, А. С. Прокопенко. Научно-техническая документация и госархивы. — Советские архивы, 1971, кн. 5, с. 36; П. Р. Прокопенко. Центральный государственный архив научно-технической документации СССР. — Советские архивы, 1976, кн. 4, с. 24.
- ⁸² Н. Р. Прокопенко. Цит. съч., с. 24.
- ⁸³ Г. А. Белов. Больше целеустремленности, с. 7; Н. Р. Прокопенко. Цит. съч., с. 26.
- ⁸⁴ Н. Р. Прокопенко. Цит. съч., с. 24.
- ⁸⁵ А. С. Малитиков, О. Н. Тягунов, Н. Р. Прокопенко. Цит. съч., с. 38.
- ⁸⁶ Государственные архивы СССР, с. 5—8.
- ⁸⁷ С. М. Грибкова. Организация Истпарта и его деятельность по собиранию историко-партийных документов, М., 1959, с. 82.
- ⁸⁸ Известия ЦК ВКП(б), № 19/278, 1929.
- ⁸⁹ В. В. Максakov. История и организация архивного дела..., с. 344.
- ⁹⁰ Центральный партийный архив. — Исторический архив. 1954, кн. 4, с. 189.
- ⁹¹ Исторический архив, 1955, кн. 2, с. 182.
- ⁹² В. В. Максakov. Документы о В. И. Ленине в государственных архивах СССР, их выявление и описание. — Исторический архив, 1961, кн. 3, с. 245.
- ⁹³ Советские архивы, 1969, кн. 5, с. 13.
- ⁹⁴ Б. В. Левшин. Архивы на Академия на науките на СССР. — Известия на научния архив на БАН, 1968, кн. 4, с. 208.
- ⁹⁵ Архив Академии наук СССР. Обозрения архивных материалов. Л., 1978, с. 203—205.
- ⁹⁶ Б. В. Левшин. Архив Академии наук СССР к 250-летию АН. — Советские архивы, 1974, кн. 2, с. 17—25.
- ⁹⁷ Б. В. Левшин. Архивът на Академията на науките, с. 208.

⁹⁸ Постановление Президиума АН СССР от 18 ян. 1963 г. № 13. Об обеспечении сохранности, состоянии и использовании документальных материалов учреждения Академии наук СССР.

⁹⁹ В. Левшин. Архив Академии наук СССР к 250-летию АН СССР. — Советские архивы, 1974, кн. 2, с. 17—25.

¹⁰⁰ Путеводитель Академии наук. Обзорные архивных материалов, вып. I — IV, 1933—1963.

¹⁰¹ Н. И. Иванов. Работа архивных учреждений РСФСР — на уровне новых требований. — Советские архивы, 1972, кн. 1, с. 32—38; С. Т. Плешаков. Архивы РСФСР. — Советские архивы, 1967, 5, с. 11—12.

¹⁰² Г. А. Митюков. Некоторые итоги о работе и задачах архивистов Украины. — Советские архивы, 1971, кн. 4, с. 12—16; М. А. Глинский. Архивное строительство в западных областях Украинской ССР (1939—1969 гг.). — Советские архивы, 1969, кн. 6, с. 54—56.

¹⁰³ А. И. Азаров. Состояние и перспективы развития архивного дела в Белорусской ССР. — Советские архивы, 1971, кн. 6, с. 4—5; В. В. Лашкевич. Архивные учреждения — к съезду партии. — Советские архивы, 1976, кн. 1, с. 18—19; А. И. Азаров. Некоторые итоги деятельности архивных учреждений в Белорусской ССР. — Вопросы архивоведения, 1965, с. 13—18.

¹⁰⁴ Д. И. Вердыш. Организация работы архивных учреждений с ведомствами в Молдавской ССР. — Советские архивы, 1976, кн. 5, с. 27—28; Г. А. Дремина. Государственные архивы СССР. М., 1956, с. 59—63.

¹⁰⁵ В архивах страны — Эстония. — Вопросы архивоведения, 1963, кн. 3, с. 125; В. В. Варкки. Архивное дело Эстонской ССР. — Вопросы архивоведения, 1965, кн. 4, с. 24—28.

¹⁰⁶ А. А. Мирзабаев. О состоянии и перспективах развития архивного дела в республиках Средней Азии и Казахстана. — Советские архивы, 1971, кн. 5, с. 19—22.

¹⁰⁷ Г. А. Дремина. Цит. съч., с. 145; М. О. Джангалин. Архивное строительство в Казахстане. — Советские архивы, 1968, кн. 5, с. 4; М. А. Абдулкадиров, М. Х. Абилова. ЦГА Казахской ССР. — Советские архивы, кн. 5, с. 9—12; Г. А. Джаманкулов. О состоянии и перспективах архивного дела в Средней Азии, с. 4—9; Г. Р. Рамазанова. Некоторые итоги и перспективы развития архивного дела в Казахской ССР. — Советские архивы, 1972, кн. 4, с. 56.

¹⁰⁸ Х. Н. Негматулаев. О состоянии и перспективах Таджикской ССР, с. 10.

¹⁰⁹ Г. А. Дремина. Цит. съч., с. 181; С. А. Давидян. Архивные учреждения Грузинской ССР. — СА, 1976, кн. 5, с. 80; Г. Таваимашвили. О состоянии и перспективах развития архивного дела в республиках Закавказья, Грузинская ССР. — СА, 1972, кн. 1, с. 49—50.

¹¹⁰ Г. А. Дремина. Цит. съч., с. 210; Э. Г. Саркисян, К. О. Оганесян. Армянская ССР — архивные учреждения. — СА, 1976, кн. 1, с. 23.

¹¹¹ Г. А. Дремина. Цит. съч., с. 221; М. И. Найдель. Итоги работы архивных учреждений в девятой пятилетке и перспективы развития архивного дела в Азербайджанской ССР. — СА, 1976, кн. 5, с. 16—25.

¹¹² В. А. Головкин. Архивное дело в Туркменской ССР. — СА, 1974, кн. 5, с. 13—14.

¹¹³ Г. А. Дремина. Цит. съч., с. 107—108.

¹¹⁴ Ф. И. Долгих. Итоги работы, с. 7.

¹¹⁵ Ф. И. Долгих, А. В. Елпатьевский, А. П. Пшеничный. Цит. съч., с. 14.

¹¹⁶ Сборник руководящих материалов по архивному делу. М., 1961, с. 15—16.

¹¹⁷ Пак там, с. 313.

¹¹⁸ Сборник руководящих материалов..., с. 16.

¹¹⁹ Пак там, с. 119.

¹²⁰ Труды ВНИИДАД, т. IV, ч. I, 1974, с. 53.

¹²¹ Пак там, с. 109.

¹²² Архивное дело, 1928, 17, с. 57—58.

¹²³ Сборник руководящих материалов по архивному делу. М., 1961, с. 32.

¹²⁴ СУ РСФСР, 1929, № 16, с. 173.

¹²⁵ Архивное дело, 1929, № 18, с. 6.

- ¹²⁶ Бюллетень Центраархива РСФСР от 15 окт. 1928, № 12183, с. 2—4.
- ¹²⁷ Сборник законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1936, № 7, с. 57.
- ¹²⁸ Пересмотр состава государственных архивов. — Архивное дело, 1935, вып. 2, с. 27; Л. И. Полянская. Выработка принципов хранения и изъятия архивных материалов. — Арх. дело, 1936, вып. 2 (39) и др.
- ¹²⁹ Примерный перечень типовых документальных материалов, хранящихся в районных (городских) государственных архивах и образующихся в деятельности районных, городских, поселковых и сельских учреждений, предприятий и организаций СССР, с указанием сроков хранения материалов. М., 1955; Перечень типовых документальных материалов, образующихся в деятельности министерств и других учреждений, организаций и предприятий с указанием сроков хранения материалов. М., 1957.
- ¹³⁰ К. Г. Митяев. „О принципах и критериях научной экспертизы ценности документальных материалов и их применении“. — Исторический архив, 1957, кн. 3. с. 189.
- ¹³¹ Правила экспертизы научной и практической ценности документальных материалов в государственных архивах. М., 1957; Правила работы архивов учреждений, организаций и предприятий. М., 1956 и др.
- ¹³² Исторический архив, 1958, 3.
- ¹³³ Н. А. Орлов. „Экспертизы научной и практической ценности документальных материалов ГАФ СССР“. М., 1959.
- ¹³⁴ Г. А. Белов. За връзките на държавните с ведомствените архиви. — Известия на държавните архиви, 1968, т. 15, с. 4—5.
- ¹³⁵ Собрание постановлений и распоряжений Совета министров СССР, 1958, № 14, с. 112.
- ¹³⁶ Г. А. Белов. Цит. съч., с. 5.
- ¹³⁷ В. Е. Дербина, С. Г. Плешаков. Сохраним документальные источники периода строительства коммунизма. — Вопросы архивоведения, 1962, кн. 4, с. 52.
- ¹³⁸ Экспертиза ценности документальных материалов различных категорий. — ТВНИИДАД, т. 4, с. 134—137.
- ¹³⁹ В. Д. Самсонов. Подчинить экспертизу ценности документов задачи полноценного комплектования государственных архивов. — Вопросы архивоведения, 1961, кн. 4.
- ¹⁴⁰ М. С. Семезнев. О некоторых вопросах экспертизы ценности документальных материалов. Вопросы истории, 1961, кн. 4.
- ¹⁴¹ Така К. Ив. Руделсон смята, че постановката на експертизата за ценността (практическа, политическа, научна и пр.) на документите не отговаря напълно на задачите за създаване на пълноценна източниковоедческа база по история на съветското общество, защото:
- от състава на ДАФ е изключена т. нар. масова документация от низова и средна категория;
 - разширено е тълкуването на понятието за критерия на дублетност на документите при подбора им за държавно съхранение;
 - все още не са достатъчно обосновани критериите за поглъщаемостта и отражение на информацията в документите от обобщаващ характер; вж. за това К. И. Руделсон. Назревшие вопросы, с. 16.
- ¹⁴² Пак там, с. 16.
- ¹⁴³ Пак там, с. 15; една такава постановка обаче — ако се приеме — би внесла много неизвестни в експертизата.
- ¹⁴⁴ А. В. Елпатовский, Т. Г. Коленкина, В. В. Цаплин. Новые требования к экспертизе ценности документов и комплектования ими государственных архивов. — Вопросы архивоведения, 1964, кн. 4, с. 31—32.
- ¹⁴⁵ В. Е. Дербина, С. Т. Плешаков. Сохраним документальные источники, с. 60.
- ¹⁴⁶ Современное состояние экспертизы ценности документов и комплектование ими государственных архивов. — ТВНИИДАД, 1974, т. 4, ч. 1, с. 126—127.
- ¹⁴⁷ Организация ценности экспертизы документов и комплектование ими государственных архивов, ч. 2, с. 449—450.
- ¹⁴⁸ Пак там, ч. 1, с. 113, 117—118.
- ¹⁴⁹ Вопросы архивоведения, 1963, кн. 3, с. 3.

- ¹⁵⁰ Г. А. Белов. Рекомендации научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. — Вопросы архивоведения, 1964, кн. 3, с. 17.
- ¹⁵¹ Современное состояние экспертизы ценности документов и комплектование ими государственных архивов, с. 126.
- ¹⁵² Пак там, с. 417.
- ¹⁵³ Ф. И. Шаронов. Хозразчет и комплектование госархивов. — ВА, 1962 кн. 2, с. 63.
- ¹⁵⁴ Э. В. Челлини. Так ли мы отбираем? с. 74.
- ¹⁵⁵ А. Т. Малитиков. Перспективы и ближайшие задачи ВНИИДАД. — СА, 1967, кн. 4, с. 49—52.
- ¹⁵⁶ Ф. И. Долгих. Итоги работы архивных учреждений, с. 5—6.
- ¹⁵⁷ О мерах по обеспечению сохранности документальных архивов СССР. — Советские архивы, 1975, кн. 5, с. 43.
- ¹⁵⁸ Перечень документов, подлежащих приему в государственных архивах СССР. М., 1973.
- ¹⁵⁹ Е. Е. Белова, А. В. Елпатьевский, Э. В. Колосова. О передаче документов, подлежащих приему в государственные архивы СССР. — Советское архивы, 1973, с. 23—25.
- ¹⁶⁰ Ф. И. Долгих. Итоги работы, с. 6.
- ¹⁶¹ В. Н. Автократова, Б. И. Кремер, А. П. Курантов, М. Т. Личаев. Об основных положениях ЕГСД. — СА, 1973, кн. 4, с. 3.
- ¹⁶² Основные положения ЕГСД, М., 1973.
- ¹⁶³ Современные проблемы экспертизы ценности документов. — ТВНИИДАД, Т. 4, ч. 2, 1974, с. 526.